

Vytautas Jokubauskas*

*Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija***

Teritorinė gynyba ir partizaninis pasipriešinimas (Lietuvos patirtis)

XXI a. Lietuva, kaip ir XX a. pirmoje pusėje, susiduria su grėsmėmis nacionaliniam saugumui bei valstybingumui. Dėl ribotų išteklių šalis objektyviai negali sukurti stambių reguliariųjų pajėgų, todėl permanentiškai plėtoja teritorinės gynybos pajėgas. Tarpukariu jų branduoliu buvo Lietuvos šaulių sąjunga, XXI a. – Krašto apsaugos savanorių pajėgos. Modeliuojant naujas teritorinės gynybos koncepcijas, neišvengiamai tenka pažvelgti ne tik į kitų šalių praktikas bei karybos teorijas, bet ir į nacionalinę – Lietuvos – patirtį. Pirmiausiai, tai –1990–2004 m. patirtis, tačiau XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje taip pat buvo taikoma bei teoriniu lygmeniu plėtojama teritorinės gynybos idėja. Kitas aspektas yra tas, kad teritorinė gynyba praktikoje yra labai glaudžiai susijusi su partizaniniais kariavimo metodais bei jų taikymu. Istorinė Lietuvos teritorinės gynybos patirtis bei partizaninio veikimo analizė nėra tik žinojimas dėl žinojimo. Tai gali turėti apčiuopiamą taikomąją reikšmę, nes, viena vertus, XX a. pirmoje pusėje Lietuva ne tik svarstė ir planavo, bet ir ne kartą praktikoje pritaikė šias koncepcijas. Be to, šalies geografinė lokalizacija bei eventualių konflikto šaltinių išsidėstymas, palyginus su tarpukariu, iš esmės, nepakito. Tarpukariu Rytų Prūsijos provincija (Vokietijos dalis), atskirta Lenkijos koridoriumi, iki 1939 m. rugsėjo buvo pusiau eksklavas. Panašiai tik jūros ir oro keliu ši teritorija pasiekama ir dabar, nors tai jau yra Rusijos Federacijos dalis – Kaliningrado sritis. Dėl geopolitinių pokyčių po Antrojo pasaulinio karo „priešas iš Rytų“ geografiškai atsidūrė Lietuvos Vakaruose. Panaši padėtis ir pietrytiniame Lietuvos pasienyje – ne itin draugišą tarpukario Lenkiją pakeitė Aleksandro Lukašenkos valdoma Baltarusija. Nepakitusiai sąlyginai saugiu išlieka šiaurinis pasienis su Latvija, šiuo metu NATO sąjungininke, tarpukariu tik bandyta tartis dėl bendros gynybos, nors Latvija planavo tam tikrą paramą Lietuvos pajėgoms Vermachto puolimo iš Rytų Prūsijos į Rytus atveju, todėl tikslinga imtis analizuoti, kokį dėmesį Lietuvos kariuomenė tarpukariu skyrė karo istorijai ir kokios buvo XX a. teritorinės gynybos bei partizaninio pasipriešinimo patirtys bei kaip jos galėtų būtų naudingos gynybos ekspertams ir XXI a.

* *Dr. Vytautas Jokubauskas* – Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto mokslo darbuotojas. Adresas korespondencijai: Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda, tel. (8 46) 39 8806, el. p. pilsotas@yahoo.com

** Straipsnis parengtas Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos užsakymu. 2017 m. lapkričio 13 d. autorinė sutartis Nr. 8P-5.

Įvadas

Dėl pakitusios saugumo aplinkos Rytų Europoje ir bendrai globaliame pasaulyje pastaruosius kelis metus Lietuvoje vykdomos intensyvios karinės reformos, vyksta karinių pajėgų modernizavimas bei plėtra. 2016 m. sausio 1 d. Lietuvos kariuomenėje atkurta 2-oji brigada – Motorizuotoji pėstininkų brigada „Žemaitija“, o 2017 m. kovo 27 d. įkurta 3-oji rezervinė lengvoji pėstininkų brigada „Aukštaitija“. Vyksta Krašto apsaugos savanorių pajėgų kuopų atkūrimas įvairiose Lietuvos vietovėse. Sparčiai didinamas krašto apsaugos finansavimas (2017 m. – 723,8 mln. eurų (1,75 proc. BVP), 2018 m. – 873 mln. eurų (virš 2 proc. BVP), o tai leidžia modernizuoti bei apginkluoti pajėgas naujausiomis ginkluotės sistemomis. Tačiau lygiagrečiai vyksta diskusijos dėl gynybos koncepcijos. Aktyviai diskutuojama ir planuojama teritorinės gynybos koncepcija, kuri buvo prioritetinga iki Lietuvos įstojimo į NATO (2004 m.). 2014 m. prasidėjo Lietuvos ginkluotojų pajėgų kiekybinė, bet, svarbiausia, ir kokybinė transformacija, kuri įmanoma, nes yra platus visuomenės palaikymas, stabili politinė parama ir nuolatos didinamas gynybos finansavimas. Naujausiuose Lietuvos Respublikos įvairaus lygio teisės aktuose akcentuojama teritorinės gynybos svarba. 2016 m. Lietuvos karinėje doktrinoje rašoma, kad „Teritorinė (ap)sauga ir gynyba bei pilietinis pasipriešinimas¹ ir gynyba yra visuotinės ir besąlyginės gynybos ir jai vykdyti parengtų valstybės ginkluotos gynybos planų sudėtinė dalis“². Šiame dokumente detalizuojama ir kam priskiriama teritorinės gynybos funkcija – „Teritoriniams vienetams priskiriami Krašto apsaugos savanorių pajėgų, Lietuvos šaulių sąjungos ir kiti koviniai piliečių ir jų organizacijų ginkluoto pasipriešinimo (partizanų) vienetai“³. Taigi, doktrinoje, kaip vienu iš teritorinės gynybos elementų, įvardijami ir partizanų vienetai, taip pripažįstant esant aiškią sąsają tarp teritorinės gynybos bei partizaninio veikimo metodų taikymo. 2017 m. patvirtintoje „Baltojoje Lietuvos gynybos politikos knygoje“ taip pat pabrėžiama teritorinės gynybos svarba: „Atsižvelgiant į šiuolaikines grėsmes, Krašto apsaugos savanorių pajėgoms (KASP) tenka svarbi teritorinės gynybos užduotis. Rengdamosios šiai užduočiai, KASP glaudžiai bendradarbiauja su Lietuvos šaulių sąjunga, vietos bendruomenėmis ir kitomis visuomeninėmis organizacijomis“⁴.

¹ Plačiau naujausios įžvalgos pilietinio pasipriešinimo Lietuvoje klausimu pateikiamos kolektyvinėje monografijoje: Ramonaitė, A., Petronytė-Urbonavičienė, I., Skirkevičius, P., Vosylius, E., *Kas eitų ginti Lietuvos? Pilietinio pasipriešinimo prielaidos ir galimybės*, Vilnius: Aukso žuvis, 2018, 200 p.

² *Lietuvos karinė doktrina*, Vilnius: Lietuvos kariuomenė, 2016, p. 4–25.

³ Ten pat, p. 5–6.

⁴ *Baltoji Lietuvos gynybos politikos knyga*. Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 2017, p. 34.

Teritorinės gynybos koncepcijos įgyvendinimo idėjos perkeltos ir į Krašto apsaugos ministro 2017–2022 m. gairės, kuriose detalizuojama, kas darytina pasirengimo etape: „stiprinami teritorinės gynybos pajėgumai, užtikrinant reikiamos ginkluotės ir atsargų sukaupimą ir atitinkamą paskirstymą Lietuvos teritorijoje. Bus toliau stiprinamos Krašto apsaugos savanorių pajėgos (toliau – KASP), kaip teritorinės gynybos pajėgos, per KASP bus užtikrinamas ir Lietuvos šaulių sąjungos (toliau – LŠS) integravimas į valstybės gynybą.“⁵ Minėtuose teisės aktuose atskleidžiama, kad lemiamą vaidmenį praktikoje, įgyvendinant teritorinės gynybos koncepciją, turėtų vaidinti savanoriai (KASP) ir šauliai. Nors pastarųjų vaidmenį, tikėtina, planuojama didinti sulig šios organizacijos augimu bei kovinių šaulių būrių skaičiaus didėjimu. Naujausioje Nacionalinio saugumo strategijoje numatoma, kad Lietuva „didins Lietuvos šaulių sąjungos integraciją į valstybės gynybos sistemą, prisidės stiprinant jos pasirengimą dalyvauti ginkluotoje valstybės gynyboje.“⁶ Šiame kontekste tenka pažymėti, kad šauliai ir savanoriai – tai atkurtoje Lietuvoje (1991 m.) skilusio paramilitarizmo judėjimo rezultatas⁷. Tarpukariu veikė viena struktūra – Lietuvos šaulių sąjunga (įkurta 1919 m.), – kurios nemenką dalį ir tarpukariu aktualių funkcijų XXI a. jau vykdė KASP.

Atsigręžimas į teritorinę gynybą nėra tik nacionalinis Lietuvos apsisprendimas ar reikalas, nes „pripažindama Baltijos valstybių kaip galių pafrontės valstybių statusą, NATO ragina stiprinti teritorinės gynybos pajėgumus.“⁸ Taigi, Lietuva sulaukia sąjungininkų palaikymo teritorinės gynybos plėtojimo srityje. Svarbu pabrėžti, kad teritorinė gynyba nėra konkuruojanti ar kaip kitaip besikertanti su kolektyvinės gynybos idėja bei planais. Tai – kolektyvinę gynybą papildantis ir jos integralus nacionalinio lygmens elementas. Be to, teritorinė gynyba gali būti aktyvuojama greitai, be sąjungininkų pritarimo ar paramos. Tai ir autonominio veikimo variantas, nenumatomai pakitus geopolitinei padėčiai regione ar pasaulyje. Susiduriama ir su teritorinės gynybos turinio ir formos apibrėžimo problema, t. y. kokie veiksmai (metodai) laikytini teritorine gynyba ir kaip vienokius ar kitokius teritorinės gynybos metodus taikyti Lietuvoje XXI a. saugumo aplinkoje. Problemą paaštrina ir tai, kad ir Lietuvos visuomenė, ir ginkluotosios pajėgos akcentuoja XX

⁵ Krašto apsaugos ministro 2017–2022 m. gairės, patvirtintos Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2017 m. kovo 22 d. įsakymu Nr. V-259, l. 2.

⁶ Nacionalinio saugumo strategija. Lietuvos Respublikos Seimo 2017 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. XIII-202 redakcija, l. 14.

⁷ Jokubauskas, V., Vaičenonis, J., Vareikis, V., Vitkus, H., *Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Moksl. red. V. Vareikis; sud. V. Vareikis, H. Vitkus. Klaipėda: Druka, 2015, p. 158–174.

⁸ Žr. 4 išnašą, p. 19.

a. Lietuvos partizaninio pasipriešinimo svarbą, tačiau tyrimų, kaip tą patirtį pritaikyti naujoms sąlygoms, stokojama, ypač teritorinės gynybos ir partizaninio pasipriešinimo sferoje.

1990 m., atstačius Lietuvos valstybingumą, iškilo ir nacionalinių karinių pajėgų kūrimo problema. Pažymėtina tai, kad Lietuva buvo viena iš nedaugelio postsovietinių šalių, kurios neperėmė ir nepaveldėjo okupacinės sovietų kariuomenės karinių vienetų (kaip tai nutiko Ukrainoje, Baltarusijoje ir kitose „respublikose“), ji neturėjo ir *savos liaudies armijos* (kaip, tarkim, Lenkija, Vengrija ar kt. Varšuvos karinio bloko šalys). Iš okupacinių pajėgų Lietuva perėmė tik infrastruktūrą, kuri buvo dažnai susigrąžinama (nes 1940 m. sovietai užėmė Lietuvos karinius objektus su visu turtu), tačiau labai nugyventa ir apleista. Ginkluotojų pajėgų kūrimas vyko dviem kryptimis: a) buvo plėtojama teritorinė SKAT (*Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba*), kuri 1998 m. reorganizuota į KASP (*Krašto apsaugos savanorių pajėgos*)⁹; b) formuojami reguliariųjų pajėgų vienetai, kuriami jų junginiai. Pirmuoju atveju pajėgos formuotos savanorių pagrindu, o antruoju – šauktinių. Abiejose struktūrose buvo atitinkamas skaičius karininkų, puskarininkų ir karių profesionalų-specialistų¹⁰. Iki Lietuvos pakvietimo prisijungti prie NATO, šalies ginkluotosios pajėgos plačiai diskutavo ir dirbo prie teritorinės gynybos ir partizaninio pasipriešinimo problemų, nes šalies ginkluota gynyba buvo paremta būtent teritorinės gynybos koncepcija, prie kurios grįžtama po 2014 m. prasidėjusio karo Ukrainoje.

Pirmasis atkurtos krašto apsaugos sistemos vadovas (vėliau ministras) Audrius Butkevičius konstatavo: „Reikia paminėt, kad, prieš apsisprendami savanorių pagrindu kurti teritorinio veikimo pajėgas, mes daug diskutavome dėl tikslų ir funkcijų, kurios bus joms patikėtos.“¹¹ SKAT tikslai buvo rengti karinį personalą, saugoti svarbius objektus, talkinti ekstremalių situacijų atvejais, padėti pasienio apsaugos tarnyboms bei policijai, o gresiant pavojui valstybės saugumui, vykdyti teritorinę krašto gynybą¹². 1991 m. priimtame KASP įstatyme tarnyba turėjo veikti teritoriniu principu, tad taip buvo įtvirtintas ne tik pigiausias, bet ir efektyvus šalies gynybos būdas, panašus į prieškarinio Lietuvos šaulių veikimą („Maža to,

⁹ Auryla, J., Džiavička, V., Šaltenienė, J., Voveris, V., *Tėvynės sargyboje. Krašto apsaugos savanorių pajėgų dvidešimtmečio kronikos 1991–2011*. Vilnius: Krašto apsaugos ministerija, 2011, p. 232.

¹⁰ Jokubauskas, V., *The Financing and Personnel of the Lithuanian Army, Lithuanian Annual Strategic Review*, Vol. 13: 2014–2015. Vilnius, 2015, p. 147–170.

¹¹ Butkevičius, A., *Sąjūdis, politiniai sprendimai. Krašto apsaugos sistema 1990–1994 metais*. In: *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais. Istorinis dokumentų leidinys*, sud. J. Užurka. Vilnius: Eugrimas, 2015, p. 23.

¹² Lietuvos Respublikos savanoriškos krašto apsaugos tarnybos įstatymas, *Karys*, 1991, Nr. 3, p. 26.

įstatymas įteisino ir Lietuvos pokario partizanų taktiką. Partizanai, būdami Lietuvos kariai savanoriai, laikėsi teritorinės gynybos principo. Partizanų apygardos buvo skirstomos į rinktines. Ir dabar [1996 m.] šalyje yra dešimt SKAT rinktinių.“¹³ 1994 *Kario* puslapiuose teigta, kad „prieškario Šaulių sąjungos tradicijų pagrindinė tęsėja dabar yra savanorių tarnyba. Savanorių statusas krašto apsaugos struktūroje panašus į prieškarinio šaulių.“¹⁴

Mjr. Eugenijaus Jakimavičiaus parengtoje ir 1993 m. SKAT išleistoje knygutėje „Rezistencija“ rašoma, kad XXI a. „Didžiosios valstybės nepuls mažųjų taip brutaliai, kaip prieš pusšimtį metų, bet mėgins provokuoti šalies vidaus konfliktus, siųsti į tas šalis savo „pagalbos“ dalinius. XXI amžiuje bus madingas partizanų karas.“¹⁵ 1995 m. Lietuvos karo akademija išleido seminaro, skirto teritorinės gynybos problemoms, pranešimų medžiagą¹⁶. 1997 m. buvo išleista Stanislovo Adomaičio knyga apie partizaninį veikimą¹⁷. 2001 m. Lietuvos karo akademijoje vyko konferencija „Teritorinė gynyba“, kurioje plačiai analizuoti ir modeliuoti teritorinės gynybos scenarijai, remiantis Lietuvos ir kitų šalių patirtimi¹⁸. Susidomėjimas šiomis problemomis Lietuvoje atslūgo po šalies įstojimo į NATO 2004 m.

Teritorinė gynyba plačiai taikyta ir taikoma įvairiais periodais skirtingose šalyse. Šaltojo karo metu mažosios Europos valstybės daug investavo ir plėtojo teritorinės gynybos koncepcijas¹⁹, tačiau po Šaltojo karo dauguma Europos šalių teritorinės gynybos pajėgų atsisakė arba jas sumažino²⁰, savotiškos išimtys – Baltijos ir Skandinavijos šalys. Teritorinės gynybos problema naujai susidomėta po 2014 m. Rusijos agresijos prieš Ukrainą. Imtasi analizuoti ir Baltijos šalių teritorinės gynybos struktūras²¹. Pastaraisiais metais Lenkijoje rodomas išskirtinis dėmesys teritorinės gynybos klausimams²², nes šalyje pra-

¹³ Simanaitis, E., *Savanorių penkmetis bankų krizės šešėlyje*, Trimitas, 1996, Nr. 2, p. 6.

¹⁴ Voveris, V., *Mano namai – mano tvirtovė*, *Karys*, 1994, Nr. 9, p. 14.

¹⁵ Jakimavičius, E., *Rezistencija*, Vilnius: SKAT, 1993, p. 3.

¹⁶ *Teritorinė gynyba*, Vilnius: Lietuvos karo akademija, 1995, p. 59.

¹⁷ Adamonis, S., *Partizanų karas: (strategija ir taktika)*, Kaunas: R. Belovo leidykla, 1997, p. 120.

¹⁸ *Konferencijos „Teritorinė gynyba“ medžiaga*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2001, p. 96.

¹⁹ Rickli, J. M., *European small states' military policies after the Cold War: from territorial to niche strategies*, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 21, No. 3, September 2008, p. 307–325.

²⁰ Paszyn, M., *Territorial Defence in the structures of the Member States of NATO defence derived from the former Warsaw Pact*, *AARMS (Academic and Applied Research in Public Management Science)*, Vol. 13, No. 3 (2014), p. 477–491.

²¹ Szymański, P., Gotkowska, J., *The Baltic states' Territorial Defence Forces in the face of hybrid threats*, *OSW Commentary*, No. 165, 2015, p. 1–8.

²² Straipsnių rinkinys: *Bezpieczeństwo teoria i praktyka wojska obrony terytorialnej w Polsce i na świecie w drugiej dekadzie XXI wieku*, Red. M. Lasoń, M. Klisz, Kraków: Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2017. 428 s.

dėtos formuoti plataus masto teritorinės pajėgos. Todėl natūralu, kad Lenkijos autoriai analizuoja, kaip funkcionuoja Lietuvos teritorinės gynybos sistema²³. Gilinamasi į pastarųjų metų Ukrainos patirtį ir pritaikymo galimybes²⁴. Analizuojamos teritorinės gynybos koncepcijos²⁵.

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti XX a. teritorinės gynybos ir partizaninio pasipriešinimo Lietuvoje atvejus ir aptarti šių praktikų pritaikomumo bei panaudojimo galimybes XXI a. sąlygomis. Remiantis istoriniais šaltiniais, verifikuojama hipotezė, kad XX a. pirmoje pusėje Lietuvoje plačiai taikytos teritorinės gynybos ir partizaninio pasipriešinimo praktikos, o tam įtakos turėjo iš kitų šalių perimtos ir Lietuvoje kurtos teorinės koncepcijos bei planai. Teritorinės gynybos ir partizaninio pasipriešinimo pasirinkimą Lietuvoje nulėmė ne tik susidariusi padėtis, kai provincijoje buvo valdžios vakuumas bei kilo tiesioginė grėsmė bendruomenių saugumui, bet ir tradicijos bei teorinės žinios, praktinis pasirengimas. Todėl šiame straipsnyje, remiantis Lietuvos istorine patirtimi, analizuojama teritorinės gynybos turinio bei formos koncepcijos ir praktikos, kurios galimai iš dalies ar pilnai gali būti pasitelktos XXI a. Lietuvoje plėtojant teritorinės gynybos ir partizaninio pasipriešinimo koncepciją. Teritorinė gynyba ir partizaniniai kovos metodai pasaulyje labai plačiai paplitę (tiek laike, tiek erdvėje) reiškiniai, kurie įvairiose šalyse daugelio autorių tyrinėti skirtingais pjūviais. Tačiau šis tyrimas yra atvejo (Lietuvos) apibrėžtose chronologinėse ribose analizė, nesiekiant atlikti platesnio komparatyvistinio tyrimo, kuriam reikėtų sutelkti mokslininkų grupės pastangas, o rezultatus pristatyti atskiros studijos (kolektyvinės monografijos) lygio darbe.

1. Istorinė patirtis

Historia est Magistra Vitae seniai žinoma mintis, tačiau požiūris į istoriją ir jos praktinis pritaikymas daugeliui kelia abejonių, diskusijų. Tačiau karo istorija gali pasitarnauti kaip medžiaga tų analitikų ir ekspertų apmąstymams. Lietuvos kariuomenės vadas div. gen. Stasys Raštikis tarpukariu rašė, kad, norint tapti „geru karo vadu, reikalingi ne tik įgimti karo vado gabumai, ne tik geras patyrimas ir taktiškas pasirengimas, bet ir karo istorijos žinojimas, nes

²³ Żak, J., „Wojska obrony terytorialnej w systemie obronnym Litwy“, *Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem*, 2017, Nr 1 (8), s. 189–208.

²⁴ Żak, J., Gotowiecki, P., „The territorial defence in Poland – the influence of the Ukrainian conflict experiences“, *Зовнішні справи*, 2016, № 12, p. 26–31.

²⁵ Żuchowski, R., Stachowski, M., „Poland’s Ministry of Defence Concept for Territorial Defence Forces“, *Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem*, 2016, Nr. 2 (7), p. 107–118.

karybos istorija yra jei ne pati svarbiausia, tai tikrai viena iš svarbiausių karo mokslo šakų [išskirta dokumente – V. J.].“ Jo teigimu, „prieš kiekvieną, norintį būti karo vadu, guli knyga, pavadinta „Karo istorija“.²⁶ O Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo valdybos viršininkas gen. lt. Zenonas Gerulaitis rašė, kad karo istorija dėstoma karininkams, nes siekiama atskleisti: 1) „kuo praeities karų faktų pažinimas naudingas ateities karams besirengiant, kaip žinios apie praeitį eksploatuojamos ateičiai“; 2) karo istorijos faktais „pagrįsti tą karo teoriją, kuri čia jums dažnai teikiama plikos, vien logika paremtos spekuliacijos forma.“²⁷ O tarpukariu Lietuvos kariuomenė karo istorijai skyrė išskirtinai didelį dėmesį. Tai buvo karių patriotinio auklėjimo ir motyvavimo bei karininkų kvalifikacijos kėlimo priemonė²⁸. Nors tarpukario Lietuvos generolai tikrai nebuvo originalūs – tai atitinka ir žinomiausių XIX a. karybos teoretikų idėjas. Prūsijos gen. mjr. Carl von Clausewitz, plačiai aptaręs karo istorijos panaudojimo karybos teorijų plėtojimui privalumus bei grėsmes, konstatavo, kad visgi „teks sutikti su tuo, kad paskutinių karų istorija visada turi būti pati patikimiausia sritis, iš kurios parenkami pavyzdžiai.“²⁹ Jo amžininkas, šveicaras, tarnavęs Prancūzijos bei Rusijos kariuomenėse, gen. Antoine Henri de Jomini samprotavo, kad taikos metu Generalinis štabas turi ruošti netikėtam karui, o jo archyvuose turi būti sukrauti didžiuliai kiekiai karo istorijos duomenų bei teoriniai karybos veikalai³⁰.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, pirmiausia, tenka pastebėti, kad tokie reiškiniai kaip teritorinė gynyba, kaip ir partizaninis karas³¹ – labai seni. To pavyzdžių galime rasti ir genčių karybos atvejuose ar Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje (LDK) – pavietų (ypač pasienio) bajorija susirinkusi gintis savame paviete. Bet svarbu atskirti teritorinę mobilizacijos ir karinių vienetų komplektavimo sistemą nuo teritorinės gynybos. Pirmojo atvejo pavyzdžių taip pat gausu ir LDK, ir tarpukariu, ir Lietuvoje, ir užsienyje. Partizaninė taktika buvo būdinga ir Lietuvos karybai Didžiosios kunigaikštystės laikais, ypač kai priešas turėjo persvarą, pvz., XVII a. vidurio karų su Švedija ir Maskva. 1655 m. rugpjūčio pabaigoje Žemaitijoje „susidarę partizaniniai daliniai ėmė kovoti su plėšikaujančiais švedų būriais <...>, trukdyti maisto pristatymą švedų

²⁶ Raštikis, S., „Karo istorijos reikšmė ir jos dėstymo metodas vokiečių gen. št. mokykloje“, *Mūsų žinynas*, 1934, t. XXVI, Nr. 109, p. 289.

²⁷ Gerulaitis, Z., *Karo istorijos įvadas*, Kaunas: Generalinio štabo kursai, 1932, p. 1–2.

²⁸ Plačiau žr.: Jokubauskas, V., „Karo istorija ir jos svarba Lietuvos kariuomenei tarpukariu“, *Karo archyvas*, 2017, t. XXXII, p. 161–217.

²⁹ Clausewitz von C., *Apie karą*, t. I, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2008, p. 127.

³⁰ Жомини, Г., *Стратегия и тактика в военном искусстве*, Москва: Центрполиграф, 2009, с. 48.

³¹ Boot, M., *An Epic History of Guerrilla Warfare from Ancient times to the Present*, New York, London: W. W. Norton & Company, 2013. 809 p.

įguloms miestuose, kurios pasidarė lyg salos, iš visų pusių priešų apsuptos.³² 1830–1831 m. sukilimo metu, iš Lietuvos pasitraukus Lenkijos reguliariosios kariuomenės daliniams ir susidarius sukilėlių ir Rusijos imperijos kariuomenės pajėgumų disbalansui, Žemaitijoje sukilėliai nutarė pasiskirstyti į mažus būrius ir pradėti partizaninį karą³³. 1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje turėjo aiškų partizaninį pobūdį³⁴. Taigi, XIX a. sukilimai Lietuvoje ir Lenkijoje taip pat pasižymėjo teritorinio veikimo, taikant partizaninius metodus, principais, o visa eilė Lenkijos autorių XIX a. sukilimų kontekste išplėtojo partizaninio karo koncepciją³⁵.

XIX a. partizanų veikimo metodams dėmesio skyrė ir karybos teoretikas gen. mjr. C. von Clausewitzas, aptardamas veiksmus sparnuose. Jis konstatavo, kad sumanūs partizanai mažais būriais būtų efektyvūs, atakuodami priešų negausias įgulas ir transportą. Be to, įvardijo reguliariųjų pajėgų sunkumus teritorijoje, ypač kalnuotoje, kurioje veikia priešų partizanai³⁶. Jis akcentavo, kad „Landšturmo ir ginkluotos liaudies būriai neturi būti naudojami prieš pagrindines priešų pajėgas ar net didesnius karinius dalinius; jie turi ne skaldyti riešutą, o po truputį graužti kiautą. Liaudis turi sukilti provincijose, kurios yra greta karo teatro.“³⁷ Gen. A. H. de Jomini taip pat atkreipė į partizanų naudą ir net pranašumą tam tikromis sąlygomis, ypač kalnuose, veikiant koordinuotai su reguliariomis pajėgomis ar rengiant reidus į priešų užimtas teritorijas³⁸. A. H. de Jomini prisidėjo ir prie generalinio štabo akademijos Rusijoje įkūrimo, o jo idėjos ženkliai paveikė Rusijos karo mokyklos minties raidą.

1821 m. išleistas išskirtinis Deniso Davydovo veikalas, kuriame autorius, atsižvelgdamas į XVII–XVIII a. bei savo asmeninę 1812 m. karo patirtį, apibendrina partizaninio pasipriešinimo galimybes³⁹. Partizaninės taktikos idėją plėtojo Rusijos karo mąstytojai, kurie XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje į partizaninius veiksmus žvelgė kaip į liaudies pasipriešinimą (народная

³² Dundulis, B., Švedų feodalų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII a., Vilnius: Mokslas, 1977, p. 65.

³³ Sliesoriūnas, F., *1830–1831 m. sukilimas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1974, p. 361; Maksimaitienė, O., *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.*, Vilnius: Mintis, 1969, p. 296.

³⁴ Janulaitis, A., *1863–1864 m. sukilimas Lietuvoje*, Kaunas: Krašto apsaugos ministerijos Lietartūros skyrius, 1921, p. 28–43.

³⁵ Vareikis, V., „Bandyamas apčiuopti šaknis: ideologinės Lietuvos šaulių sąjungos ištakos“, in *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. XXVIII). Ed. by V. Jokubauskas, V. Safronovas, V. Vareikis. Klaipėda, 2014, p. 19–40; Žr. 7 išnašą, p. 21–32.

³⁶ Clausewitz von C., *Apie karą*, t. II, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2009, p. 252.

³⁷ Ten pat, p. 111.

³⁸ Žr. 30 išnašą, c. 77, 218, 235, 258, 283, 330.

³⁹ Довыдов, Д., Опыт теории партизанского дѣйствія, Москва: Топография С. Селивановского, 1821. 217 с.

воина) ir kaip į valstybės karinių pajėgų organizuotą atskirų būrių veiklą prieš užnugaryje, įvardijant reidais⁴⁰.

Rusijos gen. Vladislavo Klembovskio 1894 m. išleistos knygos Partizanų veikimas (Партизанские действия⁴¹) dalis 1921 m. buvo išversta į lietuvių kalbą ir mašinosraščio kopijos išsiuntinėtos šauliams, kovojusiems su Lenkijos pajėgomis palei demilitarizuotą zoną. Tekste išdėstyta, kokie asmenys tinka partizaninei veiklai, kur ir kaip turi veikti partizanai. Konstatuota, kad partizanų veiklą turi koordinuoti reguliariųjų pajėgų vadovybė, partizanai turi veikti netikėtai ir atkakliai, naikinti prieš komunikacijas, štabus, gurguoles, sandėlius, rinkti informaciją, stengtis visais įmanomais būdais padaryti kuo didesnius nuostolius priešui. Veikdami teritorijoje, kurios gyventojai remia partizanus, pastarieji galėjo išsilaikyti labai ilgai ir net pačios gausiausios prieš pajėgos, patirdamos nuolatinę terorą ir išpuolius, anksčiau ar vėliau palūžtų. Tokia partizanų veikla buvo svari parama reguliariosioms pajėgoms. Konstatuota, kad kiekvienas būrys, o jų turi būti kuo daugiau, turi veikti jam paskirtoje teritorijoje, kur įrengtų nuolatinę ir laikinas buveines, turėtų savo informatorių tinklą iš vietos gyventojų⁴². Taigi, Lietuvos šauliai rėmėsi Rusijos karo mokyklos metodinėmis priemonėmis.

Dėmesio vertas 2006 m. Rusijos Federacijoje išleistas ir karininkų rengimui skirtas „Karo meno istorijos“ vadovėlis⁴³. Leidinio paskutinis skyrius skirtas specialiųjų operacijų SSRS ir Rusijos Federacijoje istorinei analizei. Iš esmės analizuojami partizaniniai veiksmai trimis pjūviais: a) patirtys, su kuriomis XX a. susidūrė SSRS ir Rusija; b) kaip SSRS taikė partizaninius kariaavimo metodus ir c) kaip efektyviai veikti prieš karines formuotes, veikiančias konkrečioje teritorijoje, mažais, partizaniskai veikiančiais, padaliniais. Tekste aptariamos Rusijos pilietinio karo patirtys, partizaniniai sukilimai Karelijoje, Kaukaze bei Viduriniojoje Azijoje tarpukariu. Anot sovietų karybos teoretiko maršalo Michailo Tuchačevskio, tokiais atvejais būtina aktyviai naudoti smulkius padalinius, o, atsižvelgiant į veiksmų (sukilimo) eigą, smūgį sutelkti arba į „sukilusią teritoriją, arba į priešininko gyvąją jėgą.“⁴⁴ Šiame kontekste taikli Kęstučio K. Girniaus išvalga apie tai, kad, norint išgaudyti visą žuvį, reikia

40 Plačiau žr. Грозное оружие. Малая война, партизанство и другие виды асимметричного овеания в свете наследия русских военных мыслителей, Москва: Русский путь, 2007. 760 с.

41 Клембовский, В. Н., Партизанскія дѣйствія, Санкт-Петербург: Издал В. Березовский, 1894. 282 с.

42 Trumpi nurodymai partizanams veikti (santrauka iš „Partizanų veikimas“ – N. V. Klembovskio) [1921 m.]. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 381, l. 17–17 apv. l.

43 Абагуров, В. В. и kt., История военного искусства. Москва: Военное издательство, 2006. 399 с.

44 Ten pat, с. 360.

nuleisti tvenkinyje vandenį⁴⁵. Šiuo atveju *vanduo* – tai visuomenė, gyvenanti teritorijoje, apimtoje partizaninio karo, o *žuvys* – kovojantys partizanai. Kaip *žuvys* ilgai neišgyvena be *vandens*, taip ir partizanai be juos palaikančios ir remiančios visuomenės.

Aptariamos SSRS partizaninio kariavimo koncepcijos bei planai, plėtoti tarpukariu, bei sovietų partizaninis pasipriešinimas Vokietijos užimtose teritorijose Antrojo pasaulinio karo metu. Išskirtinis dėmesys skiriamas partizaniniam karui Baltijos šalyse ir Ukrainoje po Antrojo pasaulinio karo, pažymint, kad ten veikė efektyvios partizanų vienetų valdymo įvairiuose lygiuose sistemos, o Lietuvoje šis pasipriešinimas turėjo išskirtinį mastą (cit. „Baltijos šalyse galingiausias ir labiausiai organizuotas sukilėlių judėjimas išsivystė Lietuvoje“). Konstatuojama, kad, norint įveikti tokio pobūdžio (partizaninį, teritorinį) pasipriešinimą, svarbu: a) kiek įmanoma gauti vietos gyventojų paramą; b) pajėgas, kovojančias su partizanais, išskaidyti į mažus padalinius ir tolygiai paskirstyti teritorijoje; c) išvystyti žvalgybą bei agentūrinį tinklą; d) koordinuoti skirtingų pajėgų bei štabų veiksmus; e) atsižvelgti į vietos sąlygų specifišką ir veikti nestandartiškai (atsisakant karybos klasikinių kanonų); ir f) partizanų vienetus likviduoti, taikant jų susekimo ir blokavimo metodiką. Pozityviu ir sektinu pavyzdžiu įvardyta XX a. 5-ojo ir 6-ojo dešimtmečių patirtis Baltijos šalyse bei Ukrainoje, o kaip nesėkmė – 1994–1996 m. veiksmai Čėčėnijoje⁴⁶.

Tokie karo meno istorijos analizės bei vertinimo pavyzdžiai galėtų ir turėtų būti (tapti) postūmiu ir Lietuvoje įdėmiau pažvelgti į nacionalines patirtis, imtis jų analizės ne tik per istorinių naratyvų konstravimo / dekonstravimo, bet ir per karybos prizmę. Taip ieškant atsakymų, kaip gali efektyviai veikti teritoriniai partizanų vienetai, kaip prieš juos eventualiai gali būti kovojama ir kokių galima būtų imtis kontrapriemonių prieš partizaninį pasipriešinimą bandančias įveikti pajėgas, t. y. kaip jų planus sugriauti ir kad eventualus agresorius nesugriautų Lietuvos planų. Plačiai žinoma, kad aukščiausias strategijos lygis – atakuoti (užpulti – ne būtinai atviromis karinėmis priemonėmis, o planų atakavimo atveju, iš esmės, reiškia, dar neprasidėjus atviriems karo veiksams, pasiekti, kad priešinininko planai nebeveiktų) prieš planus, žemesnis – atakuoti sąjungininkus, po to atakuoti priešą, o pati prasčiausia strategija – atakuoti priešą įtvirtinimus.

⁴⁵ Išsakyta 2016 m. rugsėjo 16–17 d. seminaro „Teisė sukilti“ Nidoje skaityto pranešimo „Partizanų karo ypatumai“ metu.

⁴⁶ Žr. 43 išnašą, c. 359–391.

2. 1918–1923 m. praktikos

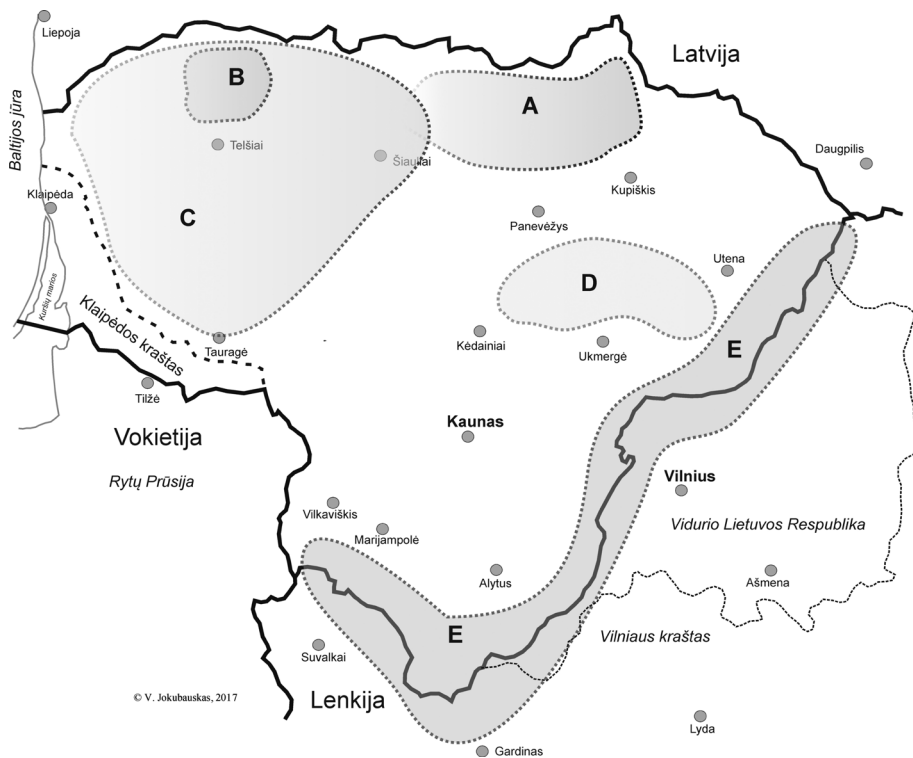
1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pradžioje Lietuvos teritorijoje (provincijoje) buvo susidariusi savotiška valdžios ir galios vakuumo padėtis. Vokietijos karinė administracija nelabai norėjo toliau palaikyti tvarką, o atsikūrusios Lietuvos valstybės naujoji centrinė valdžia dar nelabai galėjo kontroliuoti visus regionus, todėl tuo laikotarpiu Lietuvą pasiekusi Raudonoji armija, kuri, „nešdama revoliuciją“, veržėsi į Vakarų, inspiravo bendruomenes tam tikrose teritorijose burtis į ginkluotus savigynos būrius, neišvengiant ir abipusio teroro bei prievartos⁴⁷. Valstietiška Lietuvos visuomenė Pirmojo pasaulinio karo metu buvo ekonomiškai išsekinta, todėl naujoji raudonųjų valdžia ir jų rekvizicijos bei mobilizacija⁴⁸ į *darbininkų ir valstiečių* armiją didelių simpatijų tarp vietos gyventojų nesulaukė. Dar labiau lietuvių lūkesčius nuvylė tai, kad dvarininkų žemė buvo dalinama ne valstiečiams, bet pradėti kurti kolektyviniai ūkiai. Tai per amžius su žeme suaugusioms bendruomenėms buvo visiškai nepriimtina ir nesuprantama praktika. Padėtį sunkino ir tai, kad krašte siautėjo įvairių marodierių gaujos. Taigi, šis kompleksas priežasčių ir žinia, kad Lietuvos Taryba paskelbė valstybės, kurioje lietuviai turėjo būti šeiminingais, nepriklausomybę, išjudino bendruomenes burtis į savigynos būrius. Šių, partizaniškai veikusių, būrių pagrindiniais organizatoriais ir vadais tapo į Tėviškę grįžti pradėję buvę Rusijos imperijos kariai, kurie turėjo labai svarbios dvejopos patirties: saviorganizacijos bei Pirmojo pasaulinio karo frontuose įgytos karinės. Kaip prisiminimuose pažymėjo paskutinis tarpukario Lietuvos žemės ūkio ministras Juozas Audėnas, „vokiečių žandarai rengėsi pasitraukti iš Lietuvos. Be to, Lietuvos gyventojai savos vyriausybės buvo skatinami steigti valsčių ar parapijų komitetus. Visi sukruto. Džiaugsmui ribų nebuvo! <...> Atsirado ir nusimanėlių, kaip reikia komitetai ir net seimai rinkti. Tai buvo jau grįžusieji iš Rusijos, kuriems ten teko, caro valdžią nuvertus, ne tik rinkimuose dalyvauti, bet ir su politinėmis partijomis susipažinti.“⁴⁹ 1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pradžioje galima išskirti du stambesnius lokaliuose teritorijose susibūrusius savigynos judėjimus: Šiaurės Lietuvos–Joniškėlio partizanus (1 pav. A) ir būsimo Lietuvos kariuomenės generolo Povilo Plechavičius⁵⁰ bei jo brolio Aleksandro vadovaujamus Sedos partizanus (1 pav. B).

⁴⁷ Balkelis, T., „From Defence to Revolution: Lithuanian Paramilitary Groups in 1918 and 1919“, in *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. XXVIII). Ed. by V. Jokubauskas, V. Safronovas, V. Vareikis. Klaipėda, 2014, p. 43–56.

⁴⁸ Audėnas, A., *Paskutinis posėdis*, New York: Romuva, 1966, p. 46.

⁴⁹ Ten pat, p. 41–42.

⁵⁰ Jankauskas, V., *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998, p. 126.

1 pav. Teritorinio-partizaninio pasipriešinimo arealai Lietuvoje 1918–1923 m.

Sudaryta pagal: Michniewicz-Helman, M., „Vilniaus kavalerijos brigados reidas Kėdainių kryptimi“, *Mūsų žinynas*, 1926, t. X. Nr. 28, p. 49; *Gen. Povilas Plechavičius*, sud. P. Jurgėla; P. Jurkus. Brooklyn, N. Y.: Karys, 1978. 300 p.; Aničas, J., *Nepriklausomybės kovos Pasvalio krašte 1918–1919 metais*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 1997. 126 p.; Vareikis, V., „Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla)“, *Darbai ir dienos*, 2004, t. XL, p. 109–128; Lesčius, V., *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 498; *Lietuvos nacionalinis atlasas*, t. II, Vilnius: Petro ofsetas, 2015, p. 60.

1918 lapkričio 11 d. Lietuvos vyriausybės kreipimasis į visuomenę buvo suprastas kaip „kvietimas visai tautai ginkluotis ir organizuoti teritorialę kariuomenę. Todėl išrinkti valsčių komitetai pirmiausia pasirūpino organizuoti gausingus net ligi 150 vyrų milicijos būrius.“⁵¹ Joniškėlio partizanai organizavosi sovietų užimtoje teritorijoje, neturėdami ryšio su likusia Lietuva, ir, kaip spaudoje teigta, kovojo „nežinodami net to, kad jau Kaune pradėjo augti Lietuvos tautinės kariuomenės būriai.“⁵² Joniškėlio apskrityje 1918 m. pabaigoje–1919 m.

⁵¹ Gudelis, P., „Šiaurės Rytų partizanai ir jų apdovanojimas“, *Kardas*, 1935, rugsėjo 15 d., Nr. 18 (223), p. 383.

⁵² „9-to pėst. L. K. Vytenio pulko šventė“, *Karys*, 1921, gegužės 12, Nr. 19 (103), p. 214.

pradžioje aktyviai veikė partizanų judėjimas, kuris, teritoriją užėmus Raudonajai armijai, nesunoko, o kovotojai nepasitraukė, bet liko užimtame krašte. Konspiracijos sumetimais partizanai veikė *trejukėmis*, t. y. kiekvienas partizanas pažinojo tik 3 kitus partizanus⁵³. 1919 m. pradžioje Saločių miestelyje susidarė valdžios vakuumas, vokiečiai įsikūrė Bauskėje, o sovietai dar buvo Rytuose, tad Saločiuose tuoj buvo išrinktas tautinis valsčiaus komitetas ir su klebono pagalba buvo surinkti 25 vyrai, iš Bauskėje stovėjusių vokiečių karių komendanto gauti 25 rusiški šautuvai ir šovinių. Taip pradėjo burtis Saločių partizanų būrys⁵⁴. 1919 m. kovą partizanai pradėjo veikti gana atvirai ir laikėsi apie 60–70 km bare, judėjime aktyviai veikė iki 850 partizanų, o su milicija – iki 1500 vyrų. Šios pajėgos įgavo karinę struktūrą (štabas ir 3 kuopos) bei aktyviai įsitraukė į karinius veiksmus su raudonarmiečiais. Tais pačiais 1919 m. šių partizanų pagrindu buvo suformuotas Joniškėlio batalionas, kuris reorganizuotas į 9-ąją Lietuvos kariuomenės pėstininkų pulką⁵⁵. Tarpukariu mjr. Petras Gudelis, Joniškėlio apskrities Vaškų valsčiaus komiteto 1918 m. organizatorius (vėliau Lietuvos kariuomenės karininkas), rašė, kad „Joniškėlio apskrities milicija tada turėjo daug panašumo ir teritorialinę kariuomenę.“⁵⁶ 1919 m. gruodžio 10 d. Joniškėlio partizanų bataliono pagrindu buvo suformuotas ir Lietuvos kariuomenės 9-asis pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulkas⁵⁷.

Lygiagrečiai Šiaurės vakaruose veikė Sedos partizanai, kuriuos P. Plechavičius subūrė į pusantros kuopos pėstininkų ir pusę eskadrono raitelių. Šios pajėgos įsitraukė į aktyvią kovą prieš bolševikus ir bermontininkus⁵⁸. Rapolas Skipitis (1920–1922 m. Lietuvos vidaus reikalų ministras) prisiminimuose P. Plechavičiaus veiklą, remiantis vietos gyventojų pasakojimu, aprašė taip: „kas čia buvo šių metų [1919 m. – V. J.] pradžioje, kai bolševikų gaujos buvo užplūdę Žemaitiją, tai sunku apsaityti. Apskričiuose ir valsčiuose įsteigė savo komitetus, o jų ginkluoti būriai plėšė ir terorizavo gyventojus. Tik toks vyras kaip Plechavičius ir sugebėjo organizuoti partizanus kovai su bolševikais, nes į pavojingiausius žygius ne kitus siuntė, bet pats pirmas ėjo. <...> Nėra jokios paslapties, kad yra sušaudytų. O sušaudytųjų artimiesiems, aišku, jie buvo ne-

⁵³ Lesčius, V., *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004, p. 72–78.

⁵⁴ Trimokas, S., „Saločių partizanų būrio 1919 m. žygiai“, *Karys*, 1922, gegužės 11 d., Nr. 19 (155), p. 222–226.

⁵⁵ Žr. 53 išnašą, p. 72–78.

⁵⁶ Gudelis, P., „Partizanų apdovanojimas – sveikėjo tautos instinkto pagerbimas“, *Trimitas*, 1935, spalio 24 d., Nr. 43 (776), p. 786.

⁵⁷ Plačiau žr.: Aničas, J., *Nepriklausomybės kovos Pasvalio krašte 1918–1919 metais*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 1997, p. 126.

⁵⁸ *Gen. Povilas Plechavičius*, sud. P. Jurgėla; P. Jurkus. Brooklyn, N. Y.: Karys, 1978, p. 10.

kalčiausi ir be pagrindo sušaudyti. O aš galiu pasakyti, kad nei vieno nekalto žmogaus nei Plechavičius, nei jo vyrai nėra sušaudę. Jei mes jų nebūtume šaudę, tai šiandien Žemaitijoje turėtume bolševikų valdžią su plėšimais ir žmonių šaudymais. <...> Iš anarchijos įvesti tvarką tai nėra juokų darbas.“⁵⁹ Taigi, būta smurto, o civilių padėtis Nepriklausomybės karo metu iki šiol plačiau netirta problema⁶⁰. O smurto ir teroro banga po Pirmojo pasaulinio karo būdinga ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse⁶¹. Pažymėtina, kad Joniškėlio ir Sedos partizanų saviorganizacija buvo glaudžiai susisijusi ir persipynusi ir su vietinės savivaldos institucijų kūrimu ir abiem atvejais veikė tie patys žmonės lokaliajoje teritorijoje. Taigi, partizanų ir savivaldos veikla, papildanti bei remianti viena kitą, yra sinerginė.

Kitas partizaninio pasipriešinimo etapas sietinas su kovomis 1919 m. šiaurės Lietuvoje prieš bermontininkus (1 pav. C). 1919 m. šiaurinę Lietuvos dalį užėmus bermontininkams, vietos gyventojai, nepakęsdami jų savivalės, ėmė burtis į partizanų būrius, o savo aktyvumu išsiskyrė Joniškėlio, Šiaulių, Papilės, Gruzdžių, Stačiūnų ir Linkuvos partizanai⁶². Anot įvykių liudininko, rašytojo Antano Vienuolio, „apie organizuotą pasipriešinimą ginklu ir kalbos nebuvo, nors jau šen ten, girdėjos, apgrobti ūkininkai ir sujudinti miestų inteligentai pradėjo telktis į partizanų būrius ir iš pasalų užpuldinėti grobuonius.“⁶³ 1919 m. pabaigoje bermontininkai vien Šiaulių apylinkėse nužudė 33 ir sužeidė 124 civilius gyventojus, sudegino 171 namą, atėmė 1 328 arklius, 1 644 kiaules, nemažai pinigų ir kito turto⁶⁴. Todėl natūralu, kad užimtame krašte kilo partizaninis pasipriešinimas, kurį skatino bei palaikė ir centrinė valdžia. Anot istoriko Vyganto Vareikio, 1919 m. rudenį R. Skipitis buvo komandiruotas į Šiaulius pradėti organizuoti partizaninę veiklą kovai su bermontininkais ir formaliai įtraukti neorganizuotus partizanus į Šiaulių sąjungos gretas. Spalio pabaigoje į įvairias Lietuvos vietas buvo išsiuntinėti LŠS instruktoriai, kurie

⁵⁹ Skipitis, R., *Nepriklausomą Lietuvą statant: atsiminimai*, Chicago, Ill.: Terra, 1961, p. 115–116.

⁶⁰ 2017–2021 m. vykdomas tyrimas – rengiama disertacija „Civilių gyventojų patirtys Lietuvoje ginkluotų konfliktų metu (1918–1923 m.)“ (LMT finansuojamas doktorantūros projektas Nr. KD-17001).

⁶¹ *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*, Ed by. R. Gerwarth; J. Horne. Oxford: Oxford University Press, 2013. 287 p.; Balkelis, T., „War, Revolution and Terror in the Baltic States and Finland after the Great War“, *Journal of Baltic Studies*, vol. 46, No. 1, March 2015, p. 1–9; Laurinavičius, Č., „On Political Terror During the Soviet Expansion into Lithuania, 1918–1919“, *Journal of Baltic Studies*, vol. 46, No. 1, March 2015, p. 65–76; Petronis, V., „Neperkiristas Gordijaus mazgas: valstybinės prievartos prieš visuomenę Lietuvoje genėzė (1918–1921)“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2015, Nr. 1 (Vilnius, 2016), p. 69–95.

⁶² Jurevičiūtė, A., Veilientienė, A., „Šauliai nepriklausomybės kovose“, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 6, 1998, p. 64–69.

⁶³ Vienuolis, A., *Raštai*, t. II, Klaipėda: Lituania, 1922, p. 173–174.

⁶⁴ Baniusevičius, A., „Lietuvos kariuomenės kautynės su bermontininkais prie Radviliškio“, *Karo archyvas*, t. XIII, 1992, p. 159.

informuodavo sąjungos vadovybę apie vietos žmonių nuotaikas, bermontininkų savivalę ir organizuodavo vietos gyventojų būrius. Partizanų grupės taip pat turėjo vykdyti žvalgybos užduotis – rinkti žinias ne tik apie bermontininkų vykdomus plėšimus, bet ir apie jų pajėgas bei karinių dalių judėjimą. 1919 m. spalio 28 d. LŠS centro valdyba įsakė Tauragės, Jurbarko, Raseinių skyriams „su savo šauliais neoficialiu būdu neišduodant, kad tai – organizuota šaulių jėga, bet stengiantis padaryti išpūdį, kad veikia vietos gyventojai, pulti mažas priešo gaujas, slankiojančias po sodžius ir miestelius, nuginkluoti jas, terorizuojant priešą priversti jį išsikraustyti“. Antantės stebėtojų akyse šauliai turėjo sudaryti ginkluoto liaudies sukilimo išpūdį. 1919 m. lapkričio 11 d. instruktorius K. Ralys raporte LŠS Centro valdybai pranešė, kad Žemaitis „šauliais remtis per daug negali, nes jie dar labai silpni, bet jie – vieninteliai reiškęjai liaudies ginkluoto sukilimo ir demonstratyvią sukilimo rolę suvaidinti gali.“⁶⁵ Vienais vertinimais, prieš bermontininkus veikė apie 20 Lietuvos partizanų būrių, kurie turėjo apie 100 susirėmimų su priešu⁶⁶, kitais – vien šiaurės grupėje 1919 m. rudenį buvo 30 partizanų būrių. Preliminariai teigiama, kad bermontininkai, kovodami su Lietuvos partizanis, neteko 147 karių, žuvo 13 partizanų⁶⁷. 1919 m. liepos viduryje teisininkas Mykolas Römeris (būsimas VDU rektorius), apsilankęs šiaurės rytų Lietuvoje, yra taikliai pažymėjęs: „dabartinis karas yra visiškai kitoks nei Didysis karas, kurį galingos valstybės pradėjo 1914 metais. Dabartinis karas yra partizaninis.“⁶⁸

Dar didesnę veikimo mastą teritoriniai partizanų vienetai įgavo 1920 m. rudenį, kai tariamai maištaujančios Lenkijos karinės pajėgos, vadovaujamos gen. Lucjano Żeligowskio (lenk. *bunt Żeligowskiego*)⁶⁹, įsiveržė į Lietuvą. Šios karinės operacijos metu Lenkijos kariuomenės kavalerijos *Vilniaus* brigada (13-asis Vilniaus ir 211-asis Gardino ulonų pulkai) surengė reidą į Lietuvos pajėgų užnugarį, kur per 7,5 dienas įveikė 250 km atstumą⁷⁰. Lietuvos reguliariesiems pėstininkų daliniams, iš esmės, nepavyko užkirsti kelio šiai kavalerijos brigadai, tačiau prieš ją sėkmingai veikė vietos šauliai-partizanoi (1 pav. D), o 1920 m. pabaigoje, nustačius demilitarizuotą zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos (taip pat ir kvazivalstybės – Vidurio Lietuvos, kuri 1922 m. buvo įjungta į Lenkijos sudėtį). Taip konfliktas buvo įšaldytas dviem dešimtmečiams. Tačiau

⁶⁵ Vareikis, V., „Išėjimas iš K. Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m.“, *Kauno istorijos metraštis*, 2013, t. XIII, p. 147–161.

⁶⁶ Daugvydas, K., „Šauliai nepriklausomybės kovose“, *Karys*, 1971, spalio, Nr. 8 (1475), p. 283.

⁶⁷ Žr. 53 išnašą, p. 230–232.

⁶⁸ Cituojama pagal: žr. 65 išnašą, p. 153.

⁶⁹ Rezmer, W., „Vidurio Lietuvos karinis potencialas“, *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 79–88.

⁷⁰ Michniewicz-Helman, M., „Vilniaus kavalerijos brigados reidas Kėdainių kryptimi“, *Mūsų žinynas*, t. X. Nr. 28, 1926, p. 59.

iki 1923 m. šioje zonoje nuo Vištyčio prie sienos su Vokietija iki Zarasų prie sienos su Latvija išsivystė plataus masto ginkluotas konfliktas, kuriame greta reguliariųjų pajėgų permanentiškai veikė ir teritoriniai partizanų vienetai⁷¹. Archyviniai dokumentai atskleidžia, kad į šiuos partizanų būrius vyrai stojo ištisais kaimais (nuo paauglių iki į šeštą dešimtmetį įkopusiųjų) ir prisiekdami visi gaudavo tam tikrus slapyvardžius – Karvelis, Arėjas, Aidas, Vilkas, Garnys, Ažuolas, Dagilis, Geniukas ir t. t. Taigi, tam tikrame regione (ypač miškingoje Dzūkijoje) susiformavo tam tikras sociokultūrinis partizanavimo fenomenas, tradicija, kurios tęstinumą galima pastebėti ir 1944–1953 m. partizaniniame kare.

3. Tarpukario koncepcijos

Tarpukariu Lietuva susidūrė su plačiu spektru grėsmių, taip pat ir ekonomine blokada, skurdu ir nelygybe visuomenėje, propaganda ir dezinformacija ir t. t.⁷², o tai prisidėjo prie padėties valstybėje permanentinio nestabilumo. Tačiau ginkluotos gynybos problema buvo egzistencinė visus du dešimtmečius. Dėl palankios geopolitinės padėties, susidariusios po Pirmojo pasaulinio karo, bei Lietuvos kariuomenės veiksmų Nepriklausomybės karo metu, Lietuvai po 123 metų okupacijų pavyko atkurti ir įtvirtinti savo valstybingumą. Tačiau valstybė atsidūrė nestabilioje bei nesaugioje geopolitinėje aplinkoje. 1920 m. pabaigoje, po karo su Lenkija liko išaldytas konfliktas dėl Vilniaus krašto, kurį užėmė Lenkijos pajėgos⁷³. 1923 m., Lietuvai prisijungus Klaipėdos kraštą, buvo užprogramuotas konfliktas su Vokietija⁷⁴. Taip Lietuva buvo atsidūrusi gana dviprasmiškoje padėtyje. Viena vertus, atgauti Vilnių buvo įmanoma tik kilus plataus masto karui regione (taip ir nutiko 1939 m. rudenį), kita vertus, Klaipėdos išsaugojimui reikėjo Versalio sistemos stabilumo. Vakarų sąjungininkams atsitraukus, Lietuva, gavusi Vokietijos ultimatumą, buvo priversta 1939 m. kovą Klaipėdą perleisti Trečiajam reichui.

⁷¹ Vareikis, V., „Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla)“, *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 109–128.

⁷² Jokubauskas, V., „Threats and Challenges to the Security and Stability of the State of Lithuania: Historical Perspective“, *Journal of Security and Sustainability Issues*, vol. 6, no. 4, June 2017, p. 673–689. DOI: [http://doi.org/10.9770/jssi.2017.6.4\(12\)](http://doi.org/10.9770/jssi.2017.6.4(12))

⁷³ Surgailis, G., „The 1919–1920 Lithuanian War of Liberation“, in *Wars of Lithuania: A Systemic Quantitative Analysis of Lithuania's War in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Ed by G. Vitkus. Vilnius: The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, p. 149–222.

⁷⁴ Žalys, V., *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg: Nordost-deutsches Kulturwerk, 1993, p. 104; Vareikis, V., „Klaipėdos krašto užėmimas“, in *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV). Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1995, p. 35–40.

Lietuvos kariuomenė, būdama ginkluotos gynybos pagrindu, turėjo, atsižvelgdama į šį platų problemų spektrą, planuoti savo veiksmus eventualaus karo atveju. Galima konstatuoti, kad galimais priešais skirtingu laikotarpiu įvardintos skirtingos šalys. XX a. 3-iajame dešimtmetyje tai buvo tik Lenkija, o 4-ajame dešimtmetyje šį sąrašą papildė ir Vokietija. Galiausiai ji, kylant įtampai dėl Klaipėdos krašto statuso, pradėta laikyti pagrindine grėsme. 1937 m. gegužės mėn. raporte krašto apsaugos ministrui plk. Stasiui Dirmantui kariuomenės vadas gen. št. plk. Stasys Raštikis rašė: „labai sunku prileisti, kad sustiprėjusi Vokietija paliktų jos niekinamai Lietuvai Klaipėdos kraštą. Vokietijos pavojui eliminuoti priemonių nėra. Yra priemonių tik ją nutęsti į tolesnę ateitį, o tos priemonės yra kiek galima stiprinti savo karinį pajėgumą ir suartėti su valstybėmis ir jų blokais, kurie suinteresuoti Vokietijos pažabojimu.“⁷⁵ 1939–1940 m. padėtis dar labiau komplikuojasi: Lenkijos valstybė po 1939 m. rugsėjį patirto pralaimėjimo *de facto* nustoja egzistuoti, o Lietuva įgyja sieną su SSRS, kurios anksčiau neturėjo. Sovietai tarpukariu Lietuvos politikoje vaidino dviprasmišką vaidmenį – Kaunas juose stengėsi, nepaisant nieko, matyti sąjungininką, o Maskva lietuvius vertino tik kaip priemonę intrigoms kurstyti ir informacijai gauti⁷⁶. Kariuomenės operacijų plane Nr. 2 „V+L“ (skirtame karo su Lenkija ir Vokietija vienu metu atvejui) buvo daroma išvada: „esame maža, silpnai ginkluota valstybė. Ginkluota jėga atsilaukyti prieš bendrą vokiečių ir lenkų puolimą negalėsime. Toks karas reikštų mums tikrą ir neišvengiamą katastrofą. Mūsų diplomatija privalo su lenkais arba su vokiečiais įgyvendinti gerus santykius ir laiduoti mūsų rytų arba vakarų sienų saugumą.“⁷⁷ 1939–1940 m. SSRS Lietuvos, viena vertus, laikyta sąjungininke (Lietuva buvo priversta pasirašyti savitarpio pagalbos sutartį ir į savo teritoriją įsileisti 20 tūkst. raudonarmiečių įgulas), kuri, tikėtasi, padės karo su Vokietija atveju, o, kita vertus, pati SSRS matyta kaip galima agresorė ir parengtas karo planas – „R“⁷⁸.

Planuojant krašto gynybą, Lietuvos kariuomenė, pirmiausiai, plačiai rėmėsi ankstesne patirtimi (iš esmės, karo istorija). Pagrindiniai pavyzdžiai tarpukariu buvo Pirmasis pasaulinis karas ir Lietuvos nepriklausomybės karas. Lietuvos kariuomenės Aukštųjų karininkų kursų viršininkas ir Generalinio kariuomenės štabo viršininkas gen. Leonas Radus-Zenkavičius (1-osios Lietu-

⁷⁵ Žalys, V., „Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923–1938 metais“, in *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 1999, p. 71.

⁷⁶ Kasparavičius, A., „Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose (1920–1936)“, in *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 1999, p. 5.

⁷⁷ Operacijų planas Nr. 2 „V+L“ 1937 m. sausio 12 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 994, l. 23.

⁷⁸ Jokubauskas, V., „Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939–1940 m.)“, *Istorija*, 2014, t. XCIII, Nr. 1, p. 5–47.

vos karinės doktrinos 1922 m. autorius⁷⁹) 1924 m. išleistos knygos apie Pirmąjį pasaulinį karą įžangoje rašė: „iš karo dalykų ciklo vienintelė karo istorija rodo mums visų karo elementų suderintus veiksmus. Tik karo istorija gali atvaizduoti, kaip veikia, vykdam tam tikrus planus ir sumanymus, netikėtumas ir kiti nežinomieji veiksniai, kurių viršininkas negali numatyti ir apskaičiuoti. Šių dienų viršininkas negali laikyti save tinkamu savo pareigoms kare eiti, jei jis nėra bent kiek susipažinęs su karo istorija, o ypač su didžiuoju [Pirmu pasauliniu – V. J.] karu. <...> Šis veikalas yra skiriamas Lietuvos kariuomenės karininkams.“⁸⁰ Iš Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos kariuomenėje tarpukariu ypatingai buvo akcentuojama ir analizuojam mažųjų valstybių – Antantės sąjungininkių: Belgijos ir Serbijos – patirtis. Dokumentuose pažymėta, kad mažųjų valstybių vaidmuo dideliame kare buvo antraeilis, jų likimas priklausė nuo didžiųjų sąjungininkių sėkmės ir jų „moralės“. Žvelgiant į ateitį, abejota, ar SSRS, laimėjusi karą (jei Lietuva būtų buvusi jos sąjungininke), su Lietuva pasielgtų taip, kaip Antantė su Belgija ir Serbija po Pirmojo pasaulinio karo⁸¹.

1939 m. išleistoje knygoje VDU lektorius gen. št. mjr. Vytautas Bulvičius apibendrina tarpukario Lietuvos kariuomenės požiūrį į karybą, plačiai aptarė istorines patirtis ir akcentavo:

Ginkluotus partizanų būrius galima parengti palyginti greit. Bet tai nebus tikra ginkluotoji valstybės pajėga. Ginkluotų partizanų būrių negalima niekinti. Jie labai sėkmingai gali kautis greta reguliariosios kariuomenės; jie gali atlikti daugelį antrinių karo uždavinių. Tačiau vien jais pasiremti valstybė nieku būdu negali. <...> veikdami prieš žymesnes priešų jėgas ginkluoti būriai gali tik stabdyti ar tik ženklinti priešų slinkimą, bet šie kovos būdai negali nulemti laimėjimo. <...> Šiandien lemiuose kautynėse prieš reguliarią, nedemoralizuotą kariuomenę gali laimėti tik reguliari kariuomenė. Jeigu šią reguliarią kariuomenę dar sustiprinsime ginkluotais partizanų būriais, kurie pagal reikalą atliks įvairius antraeilius uždavinius, be abejo, kariuomenė įgaus daugiau jėgos, nes visą savo energiją ji galės sukaupti pagrindinėse kryptyse, pagrindinėse vietose [išskirta dokumente – V. J.]⁸².

Taigi, krašto ginkluotos gynybos pagrindu laikyta reguliarioji Lietuvos kariuomenė, o teritoriniai šaulių-partizanų būriai buvo labai svarbi pagalbinė struktūra, kuri turėjo leisti reguliariesiems vienetams maksimaliai susitelkti svarbiausiose kryptyse ir trukdyti priešų pajėgų veikimą, judėjimą bei koncentraciją.

⁷⁹ Jokubauskas, V., „Pirmoji Lietuvos Respublikos kariuomenės karinė doktrina ir jos autorius [Radus-Zenkavičius, Leonas. Dėl karo doktrinos priėmimo Lietuvos kariuomenėj (dokumento publikacija)]“, *Karo archyvas*, 2015, t. XXX, p. 176–237.

⁸⁰ Radus-Zenkavičius, L., *Trumas Didžiojo karo eskizas*, Kaunas: Vyr. štabo Karo mokslo skyriaus leidinys, 1924, p. 2.

⁸¹ Lietuvos valstybės finansų mobilizacijos planas karo metui. 1935 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 663, apv. l. 10–11, apv. l. 21.

⁸² Bulvičius, V., *Karinis valstybės rengimas*, Kaunas: Kariuomenės štabas, Spaudos ir švietimo skyrius, 1939, p. 199–200.

Tarpukariu Lietuvos kariuomenė ir Šaulių sąjunga aktyviai ruošėsi greta reguliariųjų pajėgų karo atveju pasitelkti teritorinius šaulių-partizanų vienetus, kaip tai darė Nepriklausomybės karo metu⁸³. 1924 m. Lietuvos karinėje spaudoje buvo rašoma, kad karo atveju reikės sudaryti autonominius partizanų dalinius (iki 60 kovotojų), kurie turėtų vengti atvirų mūšių ir apsiriboti užpuldinėjimais iš pasalų. Šie būriai ilgai negalėjo užsibūti vienoje vietovėje⁸⁴. Tais pačiais metais *Trimite* rašyta, kad karo atveju visi Lietuvos vyrai turėtų palikti savo kaimus ir trauktis į miškus, burtis į partizanų būrius po 40–60 kovotojų. Tokio dydžio padaliniai, aktyviai veikdami prieš užnugaryje ir plėšdami prieš sandėlius, turėjo apsirūpinti provizija ir amunicija, o kaimuose likusios moterys su vaikais turėjo išsilaikyti savarankiškai. Šie partizanų daliniai privalėjo varžyti prieš pajėgų veikimą⁸⁵.

1925 m. *Karde*, analizuojant karinės gynybos perspektyvas, buvo konotuota: „Gali atsitikti, jog karui ištikus mes pasiliksime vieni <...>. Imant galvon, kad mes galim likti vienu vieni, turime iš kalno nustatyti gynimosi metodus. Tie metodai be abejo iškels reikalą nuo pat pradžios vartoti partizanų kovą. Kad ta kova pavyktų, reiks visą Lietuvą išdalyti į sritis, apskritis, valsčius ir gal net kaimus. <...> reikia organizuoti partizanų būrius, numatyti tujų būrių vadus <...>, Lietuvą išdalyti į sektorius, sritis, apskritis ir rajonus, surinkti medžiagą Lietuvos karo geografijai ir gerai išstudijuoti visą plotą gynimo atžvilgiu. Pradėti kariškai auklėti tautą, mokyklose įvesti privalomą karo dalykų mokymą; karo mokslo įstaigose įvesti, kaip privalomus dalykus, visų partizaniškų karų studijavimą. Kolonizuoti partizanais valstybės pakraščius ir apstatyti partizanais mokytojų, urėdų, girininkų, eigulių, policijos vietas. Kitaip mums, karui ištikus, grėstų mirtinas smūgis, nuo kurio mus nieks neišgelbės, kaip niekas neišgelbėjo Gruzijos [rašoma apie 1921 m. Sovietų Rusijos ir Turkijos invaziją į Gruziją ir jos teritorijos pasidalijimą bei okupaciją – V. J.]“⁸⁶ 1927 m. *Trimite* pažymėta, kad dėl įvairių priežasčių pozicinis karas pasidarė sunkiai galimas, todėl karo veiksmai bus partizaninio pobūdžio. Kadangi karo tikslas – nugalėti, tai „nepasisekimas prieš kariuomenės visam jo krašte sukelti nusiminimą. Ši aplinkybė padeda nugalėti patį didžiausią priešą.“ Taigi, numatyta, kad prieš kariuomenei kils sunkumų veikti užimtoje teritorijoje, kur vyks vietos gyventojų remiamas partizaninis pasipriešinimas⁸⁷. Taip gana

⁸³ Jokubauskas, V., „The Concept of Guerrilla Warfare in Lithuania in the 1920-1930s“, *Baltic Region*, 2012, No. 2 (12), p. 32–43. DOI: https://journals.kantiana.ru/upload/iblock/16f/Jokubauskas%20V_32-43.pdf.

⁸⁴ „Ginkite gimtą lizdą nuo priešininko“, *Trimitas*, 1924, birželio 19 d., Nr. 192, p. 19.

⁸⁵ „Karas ir gyventojai“, *Trimitas*, 1924, liepos 10 d., Nr. 195, p. 16.

⁸⁶ Džukų Partizanas, „Mūsų kovos būdai“, *Kardas*, 1925, birželio 1 d., Nr. 10, p. 5–6.

⁸⁷ „Kariški nakties pratimai“, *Trimitas*, 1927, vasario 18 d., Nr. 7, p. 208–209.

konkrečiai suformuluojami krašto padalinimo į apibrėžtus teritorinius pasipriešinimo vienetus, partizaninio veikimo metodų taikymo ir visuomenės visuotinio įsitraukimo principai ir struktūra.

Tarpukariu Lietuvoje buvo suformuota teritorinė kavalerija šaulių sąjungos sudėtyje⁸⁸ ir atskira teritorinių dragūnų tarnyba⁸⁹. 1930 m. didžiųjų Lietuvos kariuomenės manevrų metu pirmą kartą buvo sumobilizuoti „vadaminieji teritorialūs eskadronai. Tai yra ne kas kita, kaip teritorialiais (vietiniais) pagrindais mobilizuojama kavalerija. Raitininkai, jau atlikę karo prievolę kavalerijoje, tam tikru šaukimu renkasi į mobilizavimosi vietas su savais arkliais, balnais ir kamanomis, kur jie suvedami į organizuotus ir kadru aprūpintus vienetus. Šiems manevrams yra pašaukti keli tokie eskadronai.“⁹⁰ 1932 m. apie Suomijos kariuomenės reformą Lietuvos kariuomenės savitraštyje *Karys* buvo rašoma, kad „Naujai reorganizuota kariuomenė jungs nuolatinę ir teritorialę sistemas. <...> Teritorialę kariuomenę sudarys visi šauliai ir kiti piliečiai, kurie surišti su karine prievole, bet dėl įvairių priežasčių yra atleisti nuo aktyviosios karo tarnybos arba neįskaityti į atsargą. Valstybės teritorija padalyta į 30 mobilizacijos rajonų (karo apskričių). Kiekvienas mobilizacijos rajonas turės savo atskirą štabą. Štabo uždavinys bus organizuoti teritorialių dalių mokymą, parengti jas mobilizacijai ir vykdyti mobilizaciją.“⁹¹ Tai tam tikra prasme ir sampratos atskleidimas, suvokiant skirtį tarp reguliariųjų ir teritorinių karinių vienetų. Spaudoje buvo rašoma, kad „kalbant apie teritorialų krašto gynimą, sutampa visų tautos darbininkų keliai: neskiriame jaunimo nuo suaugusiųjų, moterų nuo vyrų ir t. t., galinčių vienomis ar kitomis priemonėmis su valstybės priešais kovoti.“⁹²

Lygiagrečiai dera atkreipti dėmesį ir į tai, kad partizaniniai veikimo metodai buvo būdingi ne tik šaulių-partizanų vadovaujamiems ginkluotiems būriams, bet ir reguliariosios kariuomenės vienetams. 1936 m. Lietuvos kariuomenės pėstininkų statuto P51 II dalyje (kautynės) buvo atskirai aptarti partizaniniai karo veiksmai: „partizanų rinktinės, būriai ar būreliai paprastai veikia prieš užnugaryje. Vienu atveju jie ten gali būti palikti iš anksto (traukiantis), kitu atveju gali būti atskirai pasiųsti. Partizanų veikla yra labai įvairi: naikinti prieš sosisiekimo pastatus (geležinkelius, tiltus ir t. t.), puldinėti štabus, atskirus ryšio centrus, ryšio pasiuntinius ir t. t.; iš pasalų puldinėti atskiras

⁸⁸ Kurklietis, I., „Šauliai-dragūnai“, *Trimitas*, 1931, gegužės 7 d., Nr. 19, p. 366.

⁸⁹ Jokubauskas, V., „Lietuvos kariuomenės kavalerija tarpukariu: reguliarieji pulkai, šauliai dragūnai ir teritorinių dragūnų tarnyba“, *Karo archyvas*, 2015, t. XXX, p. 238–288.

⁹⁰ M., „Didieji mūsų kariuomenės manevrai“, *Karys*, 1930, rugsėjo 25 d., Nr. 39 (591), p. 768.

⁹¹ „Perorganizuojama Suomijos kariuomenė“, *Karys*, 1932, lapkričio 10 d., Nr. 46 (711), p. 917.

⁹² Vosylius, B., „Nepagrįsta baimė“, *Karys*, 1935, birželio 13 d., Nr. 24 (847), p. 568.

priešo voras, gurguoles, priešo postovius; deginti, sprogdinti priešo sandėlius <...>. Geriausiai partizanų veiksmams tinka dideli miškai, sunkiai pereinamos pelkės, apskritai raižyta ir dengta vietovė. Partizanų vienetų pajėgumas, sudėtis ir ginklai priklauso nuo jiems duodamo uždavinio. Partizanų veiksmus nulemia ne partizanų skaičius, bet jų ir ypač jų vadų vertė. Partizaniniams veiksmams parenkami geriausieji ir drąsiausieji kariai.⁹³ Statute taip pat buvo aptarta, kokiomis priemonėmis būtina aprūpinti partizanus, kokio dydžio padaliniai turi veikti, kaip juos maitinti, buvo pateikti nurodymai, kaip partizanai turėtų veikti priešo užnugaryje, kokių veiksmų imtis apsupimo atveju. Visi minėti nurodymai buvo pakartoti ir 1939 m. perleistame P51 statute⁹⁴.

1939 m., analizuojant Lenkijos pralaimėjimo priežastis, Lietuvoje buvo rašoma, kad, susidūrus su priešo dominavimu ore, svarbu iš anksto deramai paskirstyti ir sutelkti pajėgas, nes jų judėjimas (manevravimas) yra pavojingas. Todėl pabrėžta, kad „nedideli vienetai teritorialinių formacijų, kurie, panaudodami visas vietas gyventojų turimas darbo ir transporto jėgas kliūtims įrengti, gali, jei ir ne sustabdyti, tai bent labai lėtinti žemės priešo slinkimą. Teritorialės formacijos, savaime aišku, nei savo mokymu, nei ginklavimu negalės prilygti kadrinei kariuomenei. Tai visai natūralu, nes kadrinė kariuomenė skirta kautis pagrindinėse kryptyse, o teritorialinės formacijos savo uždavinius antrinėse kryptyse gali atlikti ir pigesniais ginklais, ir mažiau mokytais vyrais.“⁹⁵ Atkreiptas dėmesys, kad „Teritorialių formacijų, kurios pigiai kainuoja ir yra begaliniai svarbios gynimosi pobūdžio kare – lenkai negalėjo platesniu mastu organizuoti, nes tokioms formacijoms pirmoji sąlyga – turėti ištikimų ir asmeniniu laimėjimu suinteresuotų piliečių mases [tarpukariu Lenkijoje lenkai sudarė tik 69 %, likusi dalis buvo ukrainiečiai, baltarusiai, žydai, vokiečiai ir kt.,⁹⁶ kurie ne visada buvo lojalūs tautinei Lenkijos valstybei – V. J.]. Iš to kilo persimobilizavimas, nes lenkai neturėjo, kaip kitaip sunaudoti milžiniškų laimėjimu nesuinteresuotų arba priešingų žmonių atsargų, kaip tik paimti jas reguliariam karo tarnybon, kur žmonės bent drausmės būdais buvo verčiami kovoti.“⁹⁷ Galima išvelgti dar vieną tarpukariu Lietuvoje identifikuotą sąlygą teritoriniams vienetams formuoti ir teritorinei gynybai vykdyti – lojalūs ir motyvuoti gyventojai vietovėse, kur taikoma teritorinės gynybos sistema.

⁹³ *Pėstininkų statusas P-51. II dalis. Kautynės*, Kaunas: Spaudos ir švietimo skyrius, 1936, p. 247–248.

⁹⁴ *Pėstininkų statusas P-51. II dalis. Kautynės*. 2 laida, Kaunas: Spaudos ir švietimo skyrius, 1939, p. 247–250.

⁹⁵ V. B., „Trumpo Lenkijos karinio pasipriešinimo priežastys“, *Kardas*, 1939, spalio 15 d., Nr. 20 (322), p. 504.

⁹⁶ Davies, N., *Dievo žaistas Lenkijos istorija. Nuo 1795 metų iki mūsų dienų*, t. II, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 446.

⁹⁷ V. B., „Svarbiausioji priežastis“, *Kardas*, 1939, gruodžio 1 d., Nr. 23 (326), p. 571.

Remiantis Lietuvos patirtimi tarpukariu, galima konstatuoti, kad teritorinė gynyba – tai mažiausiai 7 elementų simbiozė: 1) veikiama tam tikroje, konkrečioje ir apibrėžtoje teritorijoje, sąveikaujant su kaimynais; 2) pasipriešinime dalyvauja, prisideda ar bent jau palaiko ir vietos gyventojai; 3) į pasipriešinimą yra įtraukta vietinė civilinė valdžia; 4) kovotojų vienetai formuojami iš vietinių gyventojų; 5) dažnai taikomi partizaninio veikimo metodai (taktika), nors partizaninių metodų taikymas nėra tolygus teritorinei gynybai, ir atvirkščiai; 6) teritorinis pasipriešinimas vyksta prieš užimtoje teritorijoje, o jo dalyviai nepasitraukia kartu su reguliariaisiais vienetais, bet tęsia kovą neribotą laiką; 7) pasipriešinimo likvidavimas vienoje iš teritorijų neturi tiesioginės įtakos kovos tęstinumui kitose teritorijose. Taigi, autonomiškumas, kovos tęstinumo neribotumas, kovotojų ryšys su veikimo teritorija, civiline valdžia ir populiacija (svarbu seni socialiniai ryšiai, kuriais remiamasi, o ne nauji, kurie kuriami tik karo metu) – tai esminiai teritorinės gynybos elementai, žvelgiant iš istorinės perspektyvos. Tokių pajėgų pirmutinis tikslas yra ne laimėti, bet nepralaimėti. Gebėjimas išlikti ir tęsti kovą – tai jau pergalė, nes užkerta kelią priešui laimėti ir jis atsiduria, šachmatų terminija, *patinėje situacijoje*.

Tarpukariu Lietuvos kariuomenė teritoriniu principu sprendė dvi esmines su krašto gynyba susijusias problemas:

1. rezervistų mobilizacijos bei karinių vienetų komplektavimo;
2. *teritorinės gynybos*:
 - a) teritorinė *priedanga* – infrastruktūros ardymas ir prieš pajėgų stabdymas;
 - b) teritorinis *pasipriešinimas* – neginkluota ir ginkluota kova savoje, bet prieš užimtoje teritorijoje, telkiant gyventojus, naikinant jo gyvąją jėgą, svarbius objektus, išteklius, komunikacijos linijas ir bendrai infrastruktūrą;
 - c) teritorinė *apsauga* – infrastruktūros ir kitų svarbių objektų apsauga, viešosios tvarkos palaikymas bei kova su priešo veikimu savųjų pajėgų užnugaryje⁹⁸.

Tenka konstatuoti, kad tarpukariu teritorinės gynybos užduočių vykdymui buvo pasitelkta sukarinta visuomeninė organizacija – Lietuvos šaulių sąjunga (LŠS), turėjusi platų autonominių ir decentralizuotų vienetų (kuopų ir būrių) tinklą, 1940 m. buvo apie 1 200 padalinių, kurie vienijo apie 88 tūkst. šaulių (rikių, rėmėjų, kandidatų, moterų ir vaikų), iš jų – 48 tūkst. rikiuotės

⁹⁸ Jokubauskas, V., „Teritorinė gynyba tarpukariu Lietuvoje“, *Savanas*, 2016, lapkritis / gruodis, Nr. 11–12 (489), p. 20–26.

šauliai⁹⁹, o reguliariuose daliniuose tarnavo 26 tūkst. karių ir 2 tūkst. civilių¹⁰⁰. Taigi, santykis reguliarių vienetų ir aktyvaus rezervo – teritorinių pajėgų – karių – 1 : 1,85, bet jis buvo ne nustatytas, o savaiminis, nes rikiuotės šaulių skaičiaus valstybė neribojo, tik ragino visuomenę jungtis į sąjungą, kad būtų didinamas aktyvus rezervas. Beje, prie šaulių struktūros išlaikymo valstybė prisidėdavo minimaliai, daugelis dalykų buvo finansuojami savišalpos principu arba šaulių būriams net imant paskolas iš bankų.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad LŠS štabas Kaune ar rinktinių vadovybė karo atveju tiesioginės įtakos šaulių būrių veiklai beveik neturėjo, karo pradžioje visi turėjo veikti savarankiškai pagal parengtus planus, o vėliau rodyti iniciatyvą, atsižvelgiant į padėtį vietoje. Teritorinių šaulių-partizanų vienetų vertė priklausė ne nuo jų skaitlingumo ir apginklavimo, bet nuo vado sumanumo, iniciatyvumo ir kovotojų motyvacijos. Esmine sąlyga pasipriešinimui laikyta vietos gyventojų parama ir palaikymas, todėl kovotojai turėjo elgtis labai atsargiai ir apdairiai vietos gyventojų atžvilgiu. LŠS struktūra buvo tokia lanksti, decentralizuota ir autonomiška (tai reiškia, kad, nelikus centrinio ar rinktinės štabo bei jų vadų, kiekvienas šaulių būrys toliau galėjo sėkmingai veikti, tęsti pasipriešinimą), kad, 1940 m. sovietams *de jure* likvidavus sąjungą, šaulių tinklas nebuvo sunaikintas, o jų skaičius buvo per didelis, kad net sovietai galėtų visus juos stebėti ar kontroliuoti¹⁰¹.

Vienu esminiu karinių operacijų sėkmės veiksniumi buvo laikomas greitis – susimobilizuoti bei susitelkti (2 pav.). Tačiau buvo baiminamasi netikėto puolimo, kol Lietuvos kariuomenėje dar net nepradėta visuotinė mobilizacija, kuri turėjo užtrukti iki 2 parų¹⁰². Būtent tiek laiko turėjo laimėti priedangos daliniai. Sprendžiant minėtą klausimą, buvo imtasi visos eilės priemonių: 1) pasienyje dislokuotos ir nuo mobilizacijos atleistos reguliariųjų pajėgų priedangos rinktinės (PR); 2) pasienio policijos ir pasienyje gyvenusių šaulių pagrindu ne ilgiau nei per 10 val. turėjo susimobilizuoti Pasienio apsaugos batalionai

⁹⁹ Iš 48 107 šaulių 19 067 buvo I rūšies, 8 902 – II rūšies iki 45 m. atsargos kariai, 16 448 – kariuomenėje netarnavę iki 45 m. vyrai, 3 372 – kariuomenėje tarnavę ir netarnavę daugiau negu 45 m. šauliai. LŠS tuo metu reikėjo dar apie 19 000 šautuvų, 1 000 lengvųjų kulkosvaidžių, 1 mln. šovinių ir 5 000 granatų: Dėl LŠS vado rašto Nr. 1378. 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, apv. l. 43; LŠS vado 1940 m. balandžio mėn. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097, l. 29–30.

¹⁰⁰ Grigoraitis, V., „Lietuvos kariuomenės automobiliai 1919–1940 m.“, *Lietuvos archyvai. Apie Lietuvos kariuomenę*, 1999, t. XII, p. 23–47.

¹⁰¹ *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004*, sud. V. Kavaliauskas; J. Širvinskas, S. Jegelevičius. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 2005, p. 157–197.

¹⁰² Toks terminas buvo realus ir praktikoje patikrintas – 1930 ir 1937 m. vyko mokomosios, o 1939 m. rugsėjį – dalinė Lietuvos kariuomenės mobilizacija. Plačiau apie mobilizaciją žr.: Jokubauskas, V., „Lietuva ant karo slenksčio: 1939 m. kariuomenės mobilizacija“, *Karo archyvas*, 2012, t. XXVII, p. 276–332.

(PAB)¹⁰³; 3) Lietuvos šaulių sąjungos (LŠS) nemobilizuojami nariai, pasitelkdami civilius vietos gyventojus, turėjo masiškai naikinti ir ardyti komunikacines linijas ir infrastruktūrą, o prieš užimtose teritorijose pradėti partizaninį pasipriešinimą, naikinti štabus, atsargas, gyvąją jėgą ir t. t.

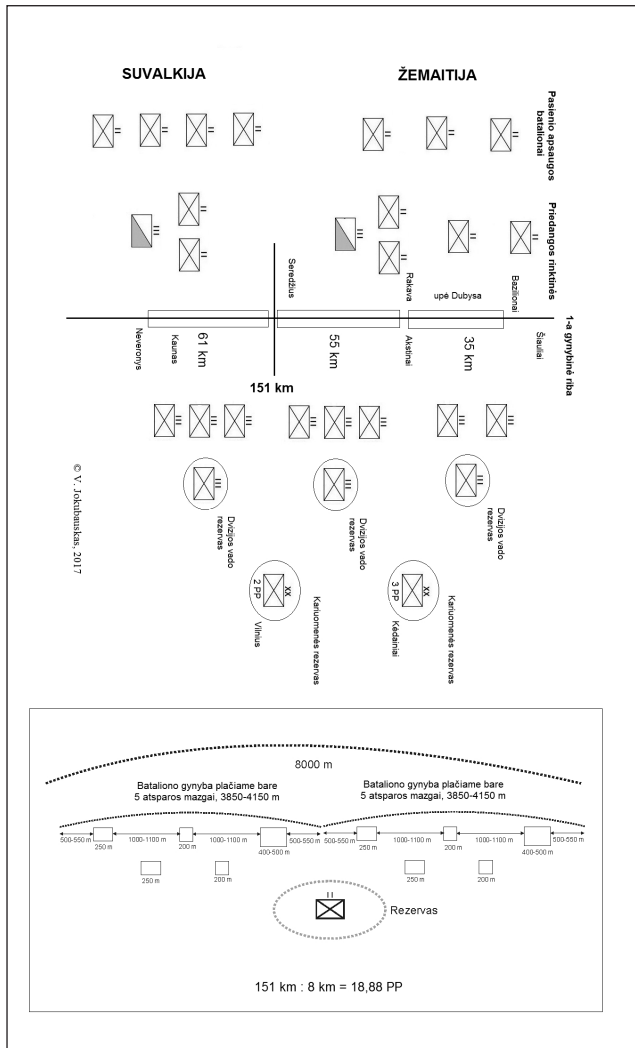
1940 m. Lietuvos kariuomenės štabas laikėsi nuomonės, kad būtų netikslinga iš nemobilizuojamų šaulių formuoti kuopas ar batalionus ir juos naudoti statiškai gynybai, stabdymui ar puolimui, todėl šauliai turėjo veikti: 1) smulkiais padaliniais (skyrtais ir būriais) arba net pavieniui; 2) savose, gerai pažįstamose vietovėse ir 3) šauliams turėjo būti duodamos tik tokios užduotys, kurioms jie parengti. Atsižvelgiant į tai, formuluoti trys uždaviniai nemobilizuojamiems šauliams: a) puldinėti prieš pajėgas jo užnugaryje; b) saugoti svarbius objektus savame užnugaryje ir c) stabdyti prieš judrius junginius¹⁰⁴. Pastarasis uždavinys laikytas pačiu svarbiausiu. Partizaniniams veiksmams, kurie įvardyti pavojinga, bet labai garbinga veikla prieš užnugaryje, iš anksto šaulių sąrašai nebuvo sudaromi, nes kiekvienas šaulys, atsidūręs prieš užimtoje teritorijoje, turėjo pradėti partizaninį pasipriešinimą be papildomų įsakymų¹⁰⁵.

Priedanga buvo viena esminių priemonių, siekiant laimėti laiko reguliariųjų pajėgų mobilizacijai ir sutelkimui. Tarpukariu reguliarioji Lietuvos kariuomenė planavo kariauti, stabdant priešą plačiais barais, gintis pagrindinių upių (Dubysa, Nevėžis, Šventoji, Nemunas, Neris) ribose. Karas turėjo būti manevrinis, o pozicinis atmestas kaip neįmanomas Lietuvos sąlygomis. Visais atvejais pagrindinės pajėgos turėjo telktis į rytus nuo Dubysos, į vakarus nuo Šventosios ir į šiaurę nuo Kauno ir kovodamos trauktis link Latvijos, priklausomai nuo prieš puolimo krypties.

¹⁰³ Pasienio apsaugos dalims mobilizuoti direktyva, 1940 m. vasario 20 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 587, l. 2–9.

¹⁰⁴ Šaulių panaudojimo reikalu [1940 m.]. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097, l. 8–9.

¹⁰⁵ Nurodymai šauliams priedangai panaudoti, 1940 m. balandžio 16 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1153, 2 apv. l.

2 pav. Lietuvos reguliariosios kariuomenės sutelkimo bei paskirstymo principinė schema 1940 m. pagal operacijų planą „V“ (Vokietija) ir veikimo plačiais barais metodiką

Sudaryta pagal: *Pėstininkų statutas P-51. II dalis. Kautynės*. 2 laida, Kaunas: Spaudos ir švietimo skyrius, 1939; Priedangos uždaviniams vykdyti, 1940 m. kovo 23 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 34–36. *Pastaba: Lietuvos kariuomenė planavo ginti barą tarp Šiaulių ir Kauno palei Dubysos (intensyviai buvo atliekami paruošiamieji darbai, kad būtų fortifikuotos šios pozicijos) ir Nemuno upes. Ir numatė, kad šiaurinį flangą dengtų Latvijos ir SSRS pajėgos (iš bazių Kurše), o pietinį flangą – SSRS karinės pajėgos, įsikūrusios Prienuose ir Alytuje bei papildomai atvyksiančios. Lietuvos kariuomenės gynyba rėmėsi stabdymo ir veikimo plačiais barais metodų taikymu.*

1939–1940 m., priedangos metu, pereita prie „celių“ (plotelių) taktikos (3 pav.). Buvo paskaičiuota, kad kiekvienam šaulių būriui Lietuvoje vidutiniškai teko po 70 km² (10 x 7 km) teritorija su maždaug 2 500 gyventojų. Tikėtasi, kad, įvykūžius mobilizaciją, tokiuose ploteliuose liks mažiausiai po 1 000 dar-

bingų žmonių, ne mažiau 150 arklių ir 75 vežimai. Pasitelkdami šiuos pajėgumus, šauliai turėjo organizuoti ir vadovauti infrastruktūros ardymo darbams, naikinti tiltus, perkasti kelius arba juos užversti medžiais. Kliūčių rengimas ir ardymo darbai planuoti dviem lygiais (laipsniais), gavus įsakymą vykdyti darbus 1-uju lygiu, keliuose turėjo būti palikta galimybė pravažiuoti su arklių traukiamu vežimu, nenaikinami geležinkeliai, 4 m ir ilgesni tiltai, svarbūs kelių mazgai, ypač miestuose, bet pasiruošiama jų naikinimui. Karinei vadovybei įsakius vykdyti 2-ojo lygio darbus, visa infrastruktūra turėjo būti sunaikinta. Du lygiai buvo reikalingi tam, kad šaulių būriai iš anksto galėtų atlikti dalį darbų, bet neužkirstų kelio savų mobilizuojamų rezervistų ir karinių pajėgų judėjimui. Tokiu būdu Lietuvos teritorija karo atveju būtų apraizgyta savotiško voratinklio arba turėjo atrodyti lyg bičių korys, valdomas iš kariuomenės ir divizijų štabų. Teigta, kad „šiam voratinklyje mūsų [Lietuvos] kariuomenė gali manevruoti laisvai <...>, gi priešojudrioji kariuomenė visur gali eiti tik palyginti lėtu tempu. Tuo būdu mūsų kariuomenė turėtų laiko reaguoti į visokius priešojudrioji kariuomenės judrius junginių judesius.“¹⁰⁶ Ardymo darbus 2 km nuo pasienio ruože turėjo atlikti PAB padaliniai¹⁰⁷.

Sunkiau priešojudriamas ar sparnuose apeinamas kliūtis šauliai-partizanai turėjo ginti iš pasalų. „Ploteliai“ turėjo apimti vieno šaulių būrio veikimo teritoriją, suteikiant to būrio pavadinimą, pvz., „Veiviržėnų plotelis“. Tam tikras skaičius plotelių, buvusių toje pačioje operacijų kryptyje, buvo jungiami į rajonus, pavaldžius priedangos rinktinių ir divizijų vadams. Tarkim, II pės-tininkų divizijos teritorijoje XVII Šakių, VIII Vilkaviškio, XIV Marijampolės ir IX Seinų šaulių rinktinių teritorijose buvo numatyta 15 „plotelių rajonų“¹⁰⁸. Būrių „ploteliai“ buvo dalinami į „narvelius“¹⁰⁹. Iš savo „plotelio“ išstumti šauliai turėjo trauktis į iš anksto numatytas vietas ir prisijungti prie kitų pasipriešinimo ribą ginančių šaulių. Tokiu būdu kiekviena giliau teritorijoje esanti pasipriešinimo riba būtų ginama vis gausesnėmis šaulių pajėgomis¹¹⁰. Bet tik tol, kol bus vykdomi priedangos veiksmai. Štai 1940 priedangos vienetams Vermachto invazijos atveju buvo keliamas uždavinys Žemaitijoje iki 48 val. išsilaikyti linijoje: Telšiai–Janapolė–Varniai–Laukuva–Kaltanėnai–Nemakščiai–Viduklė–Kalnumai¹¹¹.

¹⁰⁶ Žr. 104 išnašą, l. 8–11.

¹⁰⁷ Nurodymai PABn panaudoti, 1940 m. balandžio 29 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1153, l. 9.

¹⁰⁸ Žr. 105 išnašą, l. 3–4.

¹⁰⁹ Kliūčių-ardymų Veiviržėnų plotelyje skaidrė, priedas Nr. 2 (pavyzdys). 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 608, l. 23.

¹¹⁰ Šauliams priedangai panaudoti nurodymai, 1940 m. kovo 13 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 608, l. 2.

¹¹¹ Laikinieji nurodymai III PD vykdyti priedangą, 1940 m. kovo 16 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1155, l. 1–6.

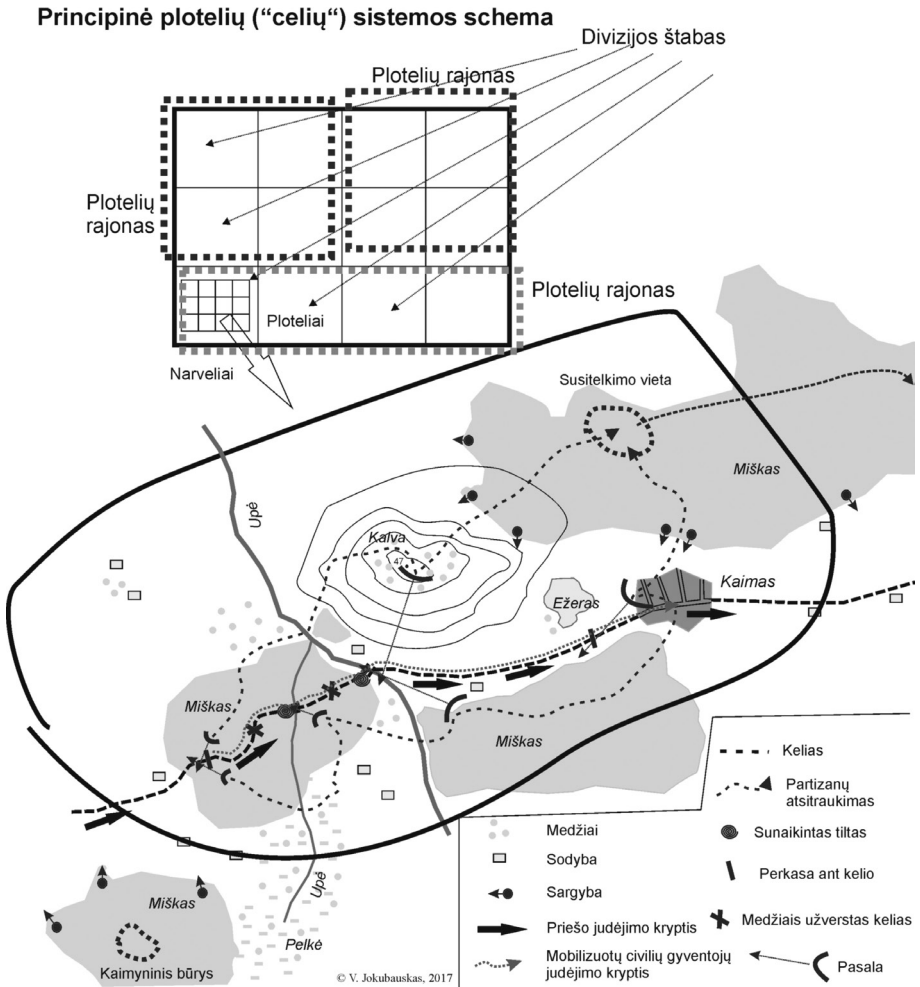
Tuo metu, bandant rasti užsienio analogų tokiai „plotelių“ taktikai ir šaulių panaudojimo galimybėms, buvo teigiama, kad šauliai tiko kovai su mechanizuotais priešo junginiais, bet tik savoje teritorijoje, kai palaiko vietos gyventojai, o karo veiksmai vyksta plačiu frontu. Ir konstatavo, kad „Nei viena Europos didžioji valstybė tokiose sąlygose kovoti nesirengė ir nesirengia, tad nėra ko stebėtis, kad ieškant užsienyje nerandama tokių pavyzdžių, kurie tiktu mažai valstybei, besirengiančiai kovoti plačiais frontais savoje teritorijoje. Mažos valstybės dažniausia aklaai seka didelių valstybių pavyzdžius, todėl ir mažos valstybės pavyzdžių nėra ko ieškoti. Reikia kurti be pavyzdžių, paimtų iš šalies, remiantis tik geru savų sąlygų pažinimu.“¹¹²

Pavyzdžiui, remiantis 1940 m. planu, gavus įsakymą, XV Kretingos šaulių rinktinės 6-ojo Kartenos šaulių būrio vadas turėjo skirti 4 ginkluotus šaulius Kartenos pašto apsaugai ir 8 šaulius tilto per Minijos upę apsaugai. 8 šauliai-instruktoriai ir 14 piliečių turėjo vykdyti kelio Kretinga–Kartena, 3 km į vakarus nuo Kartenos, užvertimo darbus. Šauliai su civiliais turėjo iškasti 1,5 m pločio ir 1,5 gylio griovį per visą kelią bei užversti medžius ant kelio. Minėtiems darbams gyventojai turėjo pasiimti 6 kastuvus, 2 laužtuvus, 4 pjūklus ir 6 kirvius. Šalia buvusią daubą paruošti sprogdinimui. Šias kliūtis ginti turėjo likti 8 šauliai, kurie, priešui pradėjus kelio atlaisvinimo darbus, turėjo užimti pozicijas Abakų kaime, Minijos kairiajame krante. 8 šauliai-instruktoriai ir 12 piliečių turėjo paruošti deginimui tiltą per Miniją Kartenoje. Šiaudus ir žabarus turėjo paimti iš arčiausiai gyvenusių gyventojų, o 80 kg žibalo turėjo namuose saugoti šaulys Kostas Zajančkauskas. Tiltu naikinimui darbininkai turėjo atsinešti 3 laužtuvus, 5 kirvius ir 6 pjūklus. Šaulių būrio vadas taikos metu turėjo pasirūpinti, kad visi ardymo darbuose dalyvausiantys piliečiai iš anksto žinotų, kokius įrankius turi atsinešti¹¹³. Mobilizacijos atveju Kartenos šaulių būriui turėjo vadovauti jns. puskarininkis Stasys Brazdenkis, jo pavaduotojai būtų buvę eiliniai Kostas Zajančkauskas ir Jonas Rimkus. 1940 m. būryje buvo 44 šauliai, kurie karo atveju turėjo likti vietoje. Šauliai turėjo 2 kulkosvaidžius, 49 šautuvus ir 12 tūkst. šovinių bei 3 pistoletus ir 75 šovinius jiems¹¹⁴. Tai tik vieno būrio veiklos karo atveju planas, o tokių būrių buvo šimtai.

¹¹² Žr. 104 išnašą, l. 9–9 apv. l.

¹¹³ Įsakymas XV (Kretingos) šaulių rinktinės 6 Kartenos šaulių būrio vadui [1939–1940 m.]. LCVA, f. 511, ap. 1, b. 579, l. 18.

¹¹⁴ XV Kretingos šaulių rinktinės sudėties ir ginklavimo žinios, 1940 m. sausio 1 d. LCVA, f. 511, ap. 1, b. 576, l. 48.

3 pav. Plotelių ir narvelių teritorinei priedangai vykdyti sistemos 1940 m. principinis pavyzdys

Sudaryta pagal: Šaulių panaudojimo reikalą [1940 m.]. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097, l. 8–11; Šaulių priedangai panaudoti nurodymai 1940 m. kovo 12 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 608, l. 16–23; Jokubauskas, V., „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 420–425; Jokubauskas, V., Vygantas, V., Lietuvos šaulių sąjungos XX Klaipėdos rinktinė 1923–1939 metais. Klaipėda: Druka and Lietuvos kariuomenės, Karo kartografijos centras, 2016. Pastaba: Parengtas, remiantis Lietuvos kariuomenės planais bei plačia archyvinė dokumentų baze, bet nėra konkrečios situacijos kopija.

Priešo puolimo iš vakarų atveju, pasiekus I gynybinę ribą (Dubysos upę), šaulių-partizanų vadovaujami iš vietos gyventojų susiformavę būriai tu-

rėjo pereiti prie *teritorinio pasipriešinimo* priešo užimtoje teritorijoje¹¹⁵. Iš esmės, tai partizaniniai veiksmai, kuriems tarpukariu Lietuvoje buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. Čia tenka pabrėžti, kad buvo remiamasi sava 1918–1923 patirtimi, analizuoti istoriniai atvejai bei teorinės koncepcijos, atidžiai stebėtos tarpukario kitų šalių patirtys. Būtina pabrėžti, kad partizaninis veikimas turi dvi sampratas: 1) tai judėjimas, dažnai kylantis spontaniškai reflektuojant į situaciją; kurio dalyviai turi aiškią politinę programą; 2) planingi ir koordinuoti karinių pajėgų inspiruoti veiksmai: a) priešo užnugaryje veikia specialiai ten pasiūsti (reidas, desantas) iš reguliariųjų pajėgų karių-savanorių suformuoti vienetai; b) susiburia ir veikia priešo užnugaryje tikslingai ar atsitiktinai likę kariai / šauliai, į savo būrius kooptuojantys naujus kovotojus iš vietinių civilių gyventojų tarpo. Ir tai gali būti permaininga. Tarkim, spontanišką judėjimą (pvz., Šaulių sąjunga 1919 m.) galima apjungti ir pradėti koordinuoti valstybiniu mastu. Vienu metu gali veikti ir reguliarūs vienetai, pasiūsti vykdyti kovines užduotis į priešo užnugarį, ir ten nuolatos veikiantys partizanų būriai ir t. t. Visais atvejais svarbiausia yra motyvuoti kovotojai, sumanūs jų vadai ir plati vietos gyventojų parama bei palaikymas. Apibendrintai – visuomenės valia priešintis.

Trečias teritorinės gynybos – *apsaugos* – pobūdis ir tęstinumas priklausė nuo priešo veiksmų ir savųjų pajėgų gebėjimo atsilaikyti. Tarpukariu jų funkcijų spektras buvo platus ir apėmė ne tik fizinę objektų apsaugą¹¹⁶, bet ir kovą su šnipinėjimu, priešo dezinformacija, gandais, panikos skleidimu¹¹⁷ ir t. t. Be to, apsaugos vienetai visada turėjo būti pasiruošę pereiti į pasipriešinimą ir atvirkščiai, pasipriešinimą vykdę būriai, sugrįžus savosioms reguliarioms pajėgoms, turi pradėti apsaugą (pvz., 1941 m. birželio sukilimas), taip likviduojant užsilikusius priešo karius, užtikrinant visuomenės saugumą bei objektų apsaugą ir atpalaiduojant reguliariųjų vienetų karius nuo savojo užnugario apsaugos funkcijų.

Priedangos uždaviniais vykdyti buvo skirti 6 pėstininkų batalionai (Plungės ir Žemaičių Naumiesčio kryptyse po vieną batalioną, o Tauragės ir Marijampolės – po pulką iš dviejų batalionų). Lietuvos kariuomenės vertinimais, priedangos daliniai pagrindinės Dubysos–Nemuno upių ribos nepasiekė ir bus prieš sunaikinti. Šiaurinis flangas – 35 km, centrinis – 55 km, pietinis – 39 km, Kauno gynybinis ruožas – 14 km. Buvo paskaičiuota, kad šiauriniam barui gin-

¹¹⁵ Plačiau apie partizaninius veikimo metodus tarpukariu žr.: Jokubauskas, V., Vygantas, V., *Lietuvos šaulių sąjungos XX Klaipėdos rinktinė 1923–1939 metais*, Klaipėda: Druka ir Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras, 2016, p. 66–92.

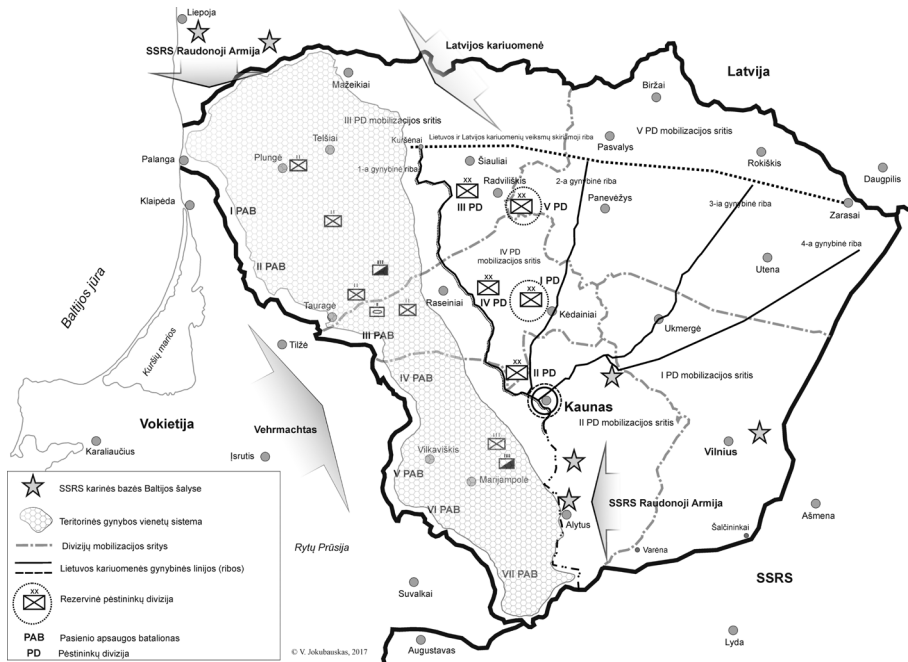
¹¹⁶ 1940 m. gegužės 3 d. kariuomenės štabo įsakymas LŠS vadui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097, l. 41.

¹¹⁷ Žr. 72 išnašą, p. 673–689.

ti mažiausiai reikėjo 3 PP, centriniam ir pietiniam su Kaunu – po 4 PP, rezerve – 3 PP, iš viso – 14 PP, užnugario apsaugai turėjo likti 1–2 PP, o priedangoje – 2 PP. Tokiu būdu buvo paskaičiuotas minimalus pėstininkų pulkų skaičius – 17–18 PP. Planuota, kad šiauriniame flange PP pagrindinėse pozicijose turėjo ginti po 17,5 km, centre – po 18,3 km, pietiniame flange Nemuną nuo Dubysos iki Neries turėjo ginti vienas pulkas ir jam būtų tekęs 39 km frontas. Kauno priegose pulkai turėjo ginti po 7 km. Kauno gynybai iš rytų, 8 km bare buvo numatomas batalionas¹¹⁸. Taigi, pėstininkų vienetai turėjo veikti labai plačiuose baruose – nuo 7 km iki 39 km, o baro ilgį lėmė gamtinių kliūčių pobūdis bei operacijų krypties svarba. Palei Nemuną, nuo Dubysos iki Neries, kur nebuvo nė vieno tilto, pulkas „patikimai sekti“ turėjo 39 km. Dubysos upės riboje pulkams teko po 17–18 km, o fortifikuotiems Kauno priemiesčiams – tik po 7 km. Didesnė pajėgų prie Kauno koncentracija buvo dėl dviejų priežasčių: 1) Kaunas laikytas centriniu atsparos punktu ir jį planuota išlaikyti kuo ilgiau; 2) miestas *de facto* buvo sostinė, kur veikė centrinės valdžios įstaigos, buvo didelis karinių pajėgų mobilizacijos ir atsargų saugojimo centras, kuri buvo būtina išlaikyti bent keletą dienų. Dalis karinio turto turėjo būti palikta Kaune ją ginančiai divizijai aprūpinti, dalį turto buvo numatyta decentralizuotai išdėstyti Nevėžio ir Šušvės upių tarpupyje. Šios atsargos būtų skirtos Dubysos upės riboje besiginančioms pajėgoms ir jų turėjo užtekti savaitei¹¹⁹.

¹¹⁸ Priedangos uždaviniams vykdyti, 1940 m. kovo 23 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 34–36.

¹¹⁹ Evakuacijos reikalai, 1940 m. balandžio 1 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1020, l. 10.

4 pav. Lietuvos kariuomenės teritorinės priedangos, karinių pajėgų sutelkimo ir gynybos planas 1940 pagal operacijų planą „V“

Sudaryta pagal: Šaulių panaudojimo reikalą [1940 m.]. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097, l. 8–11; Šaulių priedangai panaudoti nurodymai 1940 m. kovo 12 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 608, l. 16–23; Lietuvos kariuomenės štabo I skyriaus referavimas, 1939 m. spalio 10 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1152, l. 11–18; Kariuomenės dislokacijos reikalą, 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 607, l. 26; Priedangos uždaviniams vykdyti, 1940 m. kovo 23 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 34; Evakuacijos reikalą, 1940 m. balandžio 1 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1020, l. 8.

1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmoje pusėje Vokietijos puolimo atveju buvo numatytos 4 gynybinės ribos, kurias traukdamiesi ir manevruodami turėjo ginti reguliarieji daliniai (4 pav.)¹²⁰. Karo atveju Vokietijos pajėgų pirmuoju tikslu laikyta ribos Dauguvos upės–Baranovičiai pasiekimas¹²¹. 1940 m. kovą priedangos nurodymuose Kariuomenės štabas numatė, kad „tenka turėti galvoje, kad latviams nuo Dubysos upės pasitraukus, tarp jų ir mūsų kariuomenių gali atsirasti spraga.“¹²² 1940 m. balandį kariuomenės štabo I skyrius

¹²⁰ Lietuvos kariuomenės štabo I skyriaus referavimas, 1939 m. spalio 10 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1152, l. 11–18.

¹²¹ Kariuomenės dislokacijos reikalą, 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 607, l. 26.

¹²² Žr. 118 išnašą, l. 34.

rašė, kad buvo rengiamas susitarimas su Latvijos kariuomene dėl jos veikimo šiaurinėje Lietuvos teritorijoje¹²³. Lietuvos kariuomenės štabo viršininkas div. gen. Stays Pundzevičius, jau gyvendamas JAV, prisiminė, kad dar 1939 m. jis vyko į Rygą suderinti planą „R“¹²⁴, todėl neatmestina, kad aptarė ir „V“ planą. Kariuomenės štabe buvo svarstoma, kad SSRS karinės pajėgos parems Lietuvą Vokietijos puolimo atveju ir tikėtasi, kad ateityje savo operacijų planus reikės suderinti su RA, o „operacijų planų pagrindu turėtų būti „V“ variantas, t. y. operacinis planas prieš vokiečius.“¹²⁵

4. Valstybingumo netekus: 1941 ir 1944–1945 m. pasipriešinimas

1940 m. birželį sovietinė Lietuvos okupacija SSRS pavyko kaip iš vadovėlio pagal Sun Tzu karo meno principus. Politiniais sprendimais pati Lietuvos vyriausybė eliminavo karinio pasipriešino grėsmę, kariuomenė ir šauliai iš savo vadovybės gavo aiškius ir tvirtus nurodymus – nesipriešinti ir okupacines pajėgas sutikti draugiškai, nors pagal planus šauliai karo atveju turėjo susirinkti greitai į iš anksto numatytas vietas, kur buvo saugomi ir ginklai. Netikėto užpuolimo atveju „šauliai susirenka ir uždavinius vykdo automatiškai, nelaukdamo įsakymo.“¹²⁶ Nepaisant kelių incidentų (pasieniečio nužudymo ir šūvių iš pasalų), Lietuva buvo užimta be didesnio kraujo praliejimo, o taip ir Latvija bei Estija sausuma buvo atkirstos nuo Vokietijos. Šauliai, turėję priešintis bet kokiam agresoriui be įsakymų, gavę nurodymus nepradėti veikti, net bandė demonstruoti lojalumą naujai vyriausybei. Paskutinis ministras pirmininkas Antanas Merkys ir jo pavaduotojas Kazys Bizauskas, aktyviausiai birželio 15 d. naktiniame posėdyje pasisakę už SSRS ultimatumo besąlygišką priėmimą, tuoj sovietų buvo suimti – vienas buvo ištremtas, kitas – sušaudytas. Visuomenėje tvyrojo padėties nesuvokimo atmosfera. Visuomenė negavo savalaikės ir adekvačios informacijos apie padėtį šalyje bei iškilusias grėsmes. 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos laikraščiai išėjo su antraštėmis apie Paryžiaus kapituliaciją – europiniai įvykiai užgožė Lietuvos bei kitų Baltijos šalių okupaciją, o pirmosiomis dienomis ir sovietai nesiėmė veiksmų, kurie būtų sukėlę visuomenės neri-

¹²³ Žr. 119 išnašą, l. 8.

¹²⁴ Eidintas, A., *Gyvenimas Lietuvai. Vincas Mašalaitis ir jo darbai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, p. 249.

¹²⁵ Žr. 121 išnašą, l. 26.

¹²⁶ Šauliams mobilizacijos ir operacijų metu panaudoti nurodymai, 1939 m. balandžio 5 d. LCVA, f. 1326, ap. 1, b. 320, l. 10–11.

mą, pasipiktinimą ar pasipriešinimą. Net VDU profesorius, istorikas Zenonas Ivinskis, apie sovietų okupaciją savo dienoraštyje pradėjo samprotauti tik nuo 1940 m. birželio 21 d., t. y. kone po savaitės. Istoriko Artūro Svarausko teigimu, „apie ne tokios raštingos ir ne taip greitai politiniuose įvykiuose besiorientuojančios lietuvių visuomenės nuostatas kol kas galima tik spėlioti.“¹²⁷

1939 m. VDU rektorius, pedagogas ir filosofas Stasys Šalkauskis samprotavo: „jau ir dabar turime piliečių, kurie dėl tikrų ar įsivaizduotų skriaudų pasiilgsta svetimos valdžios. Tokių piliečių pas mus paskutiniaisiais laikais buvo dauginama, kai tuo tarpu juos reikėjo moraliai nuginkluoti ir, svarbiausia, perauklėti. Bet tam reikia bent kiek nusimanyti apie visuomeninio auklėjimo metodus. Mums reikia priešvergovinės apsaugos lygiai tokio pat laipsnio, kaip ir priešlėktuvinės apsaugos: paskutinės, kad išlaikytume savo fizinę gyvybę, pirmosios, kad išsaugotume moralinę gyvybę; bet, deja, ir viena, ir antra apsauga neišėjo dar iš gimimo stadijos. Toliau jau norėčiau ne kalbėti, bet rėkti...“¹²⁸ 1940 m. vasarį agronomas Vytautas Vazalinskas, negailėdamas valdžiai kritikos dėl skurdo ir socialinės atskirties, rėžė tiesiai: „plačiosios tautos masės, ūkininkija ir darbininkija, dėl mūsų neišmintingumo iš viso nuo rūpinimosi valstybės bendraisiais krašto ir tautos reikalais atpalaiduotos. Todėl jose yra įsigalėjęs pasyvumas ir niekuo nesidomėjimas.“¹²⁹ Socialinių problemų aktualumą valstybės saugumo ir gynybos kontekste pabrėžė ir kiti tarpukario autoriai, į tai dėmesį atkreipė ir Valstybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis. Labai taikliai padėtis buvo apibūdinta to meto spaudoje: „kai nebus griovio tarp pertekusių ir skurdžių, tarp persisotinusių ir išalkusių, tarp dykinėjančių ir pervargusių, tarp apšviestųjų ir mažiau mokytų, tada bus gera Tėvynei ir visiems jos vaikams“, –pabrėžta, kad „svarbus nepriklausomybės išlaikymo veiksnys yra visame krašte įgyvendinimas *socialinio teisingumo* arba, kitaip sakant, teisingas turto ir uždarbio paskirstymas.“¹³⁰

Šiame kontekste 1940 m. nesuveikė gynybos koncepcijos ir parengti planai. Tačiau per metus sovietų valdžia sugebėjo iš letargo miego pažadinti nemenką dalį visuomenės. Areštai, represijos, turto nacionalizavimas, atleidimai iš pareigų įelektrino visuomenę, o galutinis ir ribiausias taškas buvo 1941 m. birželio 14–18 d. trėmimai, kai, likus vos kelioms dienoms iki Vokietijos invazijos pradžios, į SSRS gilumą (Sibirą) buvo ištremta 17,5 tūkst. žmo-

¹²⁷ Svarauskas, A., „Valstybinė opozicija ir politinė krizė Lietuvoje 1940 m. okupacijos išvakarėse“, *Istorija*, t. LXXXX, 2013, p. 32.

¹²⁸ Šalkauskis, S., „Gerbiamasis pone redaktoriau [Lietuvių tauta ir jos ateitis]“, *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 14–15 (428–429), p. 316.

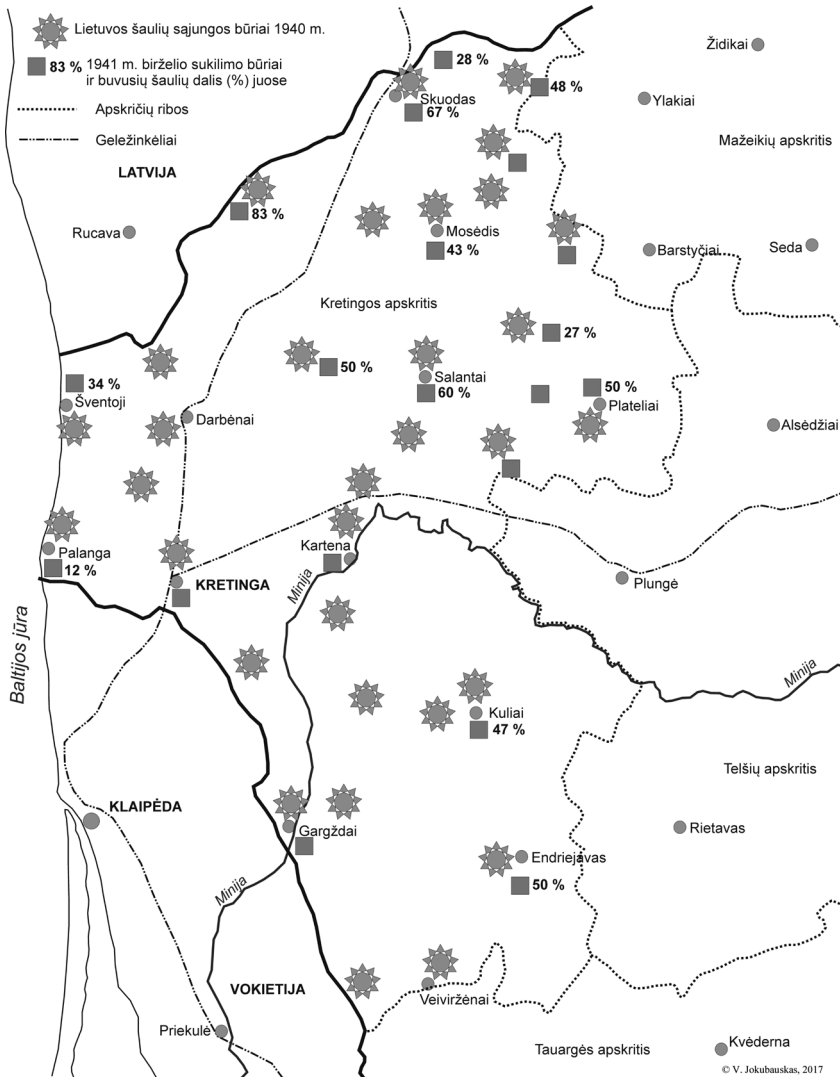
¹²⁹ Vazalinskas, V., „Tautos gerovės besiekiant“, *Naujoji Romuva*, 1940, vasaris, Nr. 5 (473), p. 77–79.

¹³⁰ Žr. 72 išnašą, p. 673–689.

nių. 1941 m. birželio sukilimas¹³¹, kai, Vokietijai pradėjus įgyvendinti planą „Barbarosa“, *Vermachtas* įsiveržė į SSRS, prieš metus sovietų okupuotoje bei aneksuotoje Lietuvoje prasidėjo sukilimas. Sukilimo metu buvo pasitelkta du šimtmečius kurta teritorinė šaulių būrių struktūra, nors pati sąjunga formaliai 1940 m. liepą ir buvo panaikinta. Tačiau socialinio tinklo sovietai neįstengė nei sunaikinti, nei efektyviai sekti. Iš esmės, sukilimo metu kovotojų būriai veikė pagal tarpukario Lietuvos gynybines koncepcijas, tik greta veikė ne Lietuvos, bet jau Vokietijos reguliarioji kariuomenė. Tokie teritorinės gynybos (sukilėlių) būriai gana operatyviai ir efektyviai perėmė svarbių objektų apsaugą, gaudė užsilikusius raudonarmiečius, Lietuvos gilumoje bei rytinėse apskrityse dalyvavo ir aktyvesniuose ginkluotuose susidūrimuose su sovietų kariais¹³². Šios sukilėlių pajėgos nebuvo sutelktos ir jų veiksmai nekoncentruoti konkrečioje kryptyje, kaip tai dažniausiai daro manevriniai reguliariųjų pajėgų vienetai. Sukilėlių būriai buvo pasklidę po visą Lietuvą (pvz., 5 pav. Kretingos apskrities atvejis), o jų branduolius sudarė buvę Lietuvos šaulių sąjungos nariai.

¹³¹ Jankauskas, J., *1941 m. birželio sukilimas Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2011, p. 540.

¹³² Girdžiūtė, Ž., „Šauliai – 1941 m. birželio sukilėliai: Kretingos apskrities atvejis“, *Istorija*, 2014, t. 94, Nr. 2, p. 5–22; Noreika, D., „Šauliai, Birželio sukilimas ir partizaninis karas: Šiaurės rytų Lietuvos atvejis“, *Lituanistica*, 2015, t. 61, Nr. 3 (101), p. 221–234; Noreika, D., „1941 m. Birželio sukilimas: fenomeno pažinimo ir vertinimo problemos“, in *Transfers of Power and the Armed Forces in Poland and Lithuania, 1919–1941 = Valdžios transferai ir ginkluotosios pajėgos: Lenkija ir Lietuva 1919–1941 metais* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. XXXII). Ed. by V. Jokubauskas, V. Safronovas. Klaipėda, 2016, p. 144–178.

5 pav. Kretingos apskrities 1941 m. birželio sukilimo dalyvių būrių išsidėstymas

Iš 534 identifikuotų Kretingos apskrities teritorijoje veikusių būrių sukilėlių 194, arba 36,33 %, buvo buvę Lietuvos šaulių sąjungos nariai. Sudaryta pagal: Girdžiūtė, Ž., Šaulių vaidmuo 1941 metų birželio sukilime: Kretingos apskrities atvejo tyrimas [bakalaurinis darbas], Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2012, p. 74.

Naujas kovos etapas prasidėjo 1944, kai Lietuvą vėl pasiekė Raudonoji armija ir prasidėjo 2-oji sovietinė okupacija. Tuo metu Lietuvos visuomenėje būta nuomonės, kad geopolitinė padėtis panaši kaip 1918–1919 m., kai pralai-

mėjusios Vokietijos pajėgos traukiasi, o iš paskos slenka pakrikusi Raudonoji armija. Lietuvos laisvės armijos (LLA) Kriaunų grupei vadovavusiam šauliui ir 1941 m. birželio sukilimo dalyviui Tomui Sabaliauskui „buvo skirta užduotis organizuoti Obelių valsčiaus Kriaunų miestelio LLA skyrių, į jį įtraukiant „baltuosius partizanus“ (Birželio sukilimo dalyvius), šaulius ir kitus asmenis. Be to, man [T. Sabaliauskui – V. J.] buvo nurodyta, kad įtraukiant žmones į LLA organizaciją, neminėčiau LLA pavadinimo, bet sakyčiau, kad renkami savanoriai, kovosiantys dėl nepriklausomos Lietuvos, taip kaip 1918–1919 m.“¹³³ Analogiškai (kaip ir 1919 m.) sovietai ir 1944 m. pradėjo vykdyti ir mobilizaciją į Raudonosios Armijos gretas¹³⁴. Tačiau 1944 m. Lietuvą pasiekė visiškai kitokia nei 1918 m. armija iš Rytų. Dešimtys tūkstančių Lietuvos gyventojų įsitraukė į partizaninį karą, jo metu Lietuvos teritorijoje susikūrė nedideli partizanų būriai ėmė jungtis į stambesnius junginius, vėliau – į apygardas. Apygardą sudarė 2–5 rinktinės, šios skirstėsi į kuopas (tėvūnijas), būrius, skyrius. 2–3 apygardos sudarė sritį¹³⁵ (6 pav.).

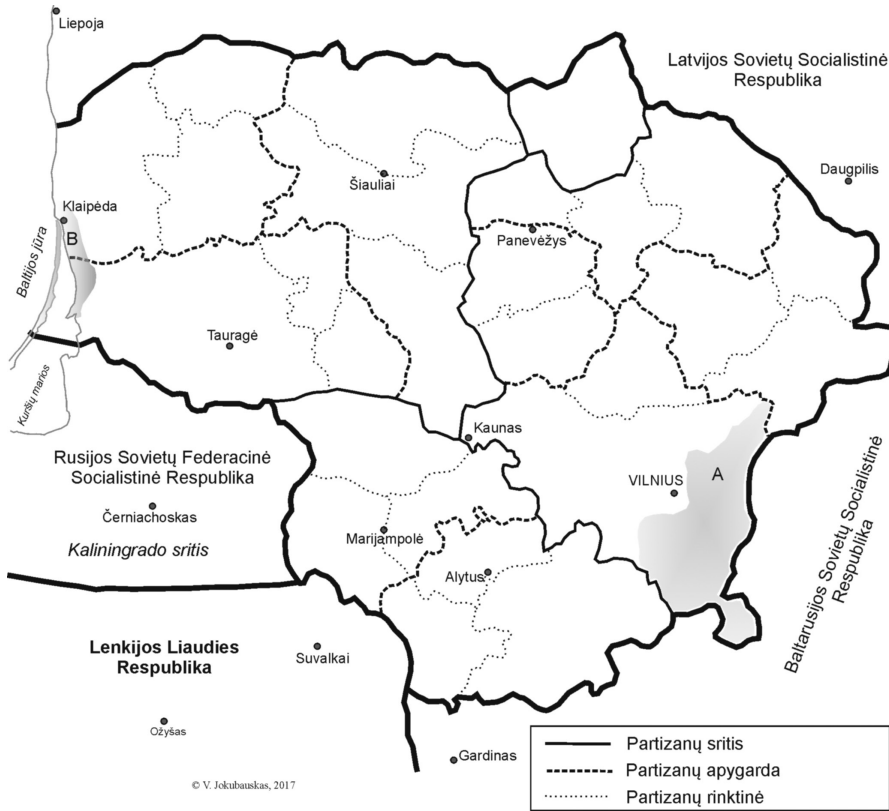
Taigi, veikė teritorinė struktūra. Įžvelgiamas partizanų pagrindžio valstybės buvimas, nors tai – dar platesnių tyrimų reikalaujantis klausimas¹³⁶. 1944–1953 m. Lietuvos partizaninis karas buvo plačiai tyrinėtas reiškinys, tačiau galima konstatuoti, kad sovietai, norėdami pasiekti pergalę, ėmėsi kovos ne tik prieš partizanus, bet ir prieš Lietuvos visuomenę. Masiniais civilių gyventojų trėmimais, teroru, diversinių grupių veikla ir kolektyvizacija buvo palaužtas Lietuvos visuomenės pasiryžimas remti kovojančius partizanus, pasėta baimės ir nepasitikėjimo atmosfera, o galiausiai sunaikintas ir ekonominis potencialas (ūkininkai), svarbus kovotojų aprūpinimui.

¹³³ Noreika, D., „Partizano asmuo ir kova“, in *Balys Vaičėnas. Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestiniai tekstai*. Parengė K. Driskius, R. Mozūraitė, P. V. Subačius. Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2013, p. xi–xii.

¹³⁴ Tininis, V., *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2014, p. 312.

¹³⁵ Antisovietinis pasipriešinimas 1944–1953 m. [žr. 2017-09-25] <http://genocid.lt/centras/lt/1486/a/>.

¹³⁶ Petrauskienė, A., „Lietuvos partizanų pagrindžio valstybės bruožai“, *Tautosakos darbai*, t. 53, 2017, p. 155–174.

6 pav. Partizaninio pasipriešinimo sovietinei okupacijai 1944–1953 m. Lietuvoje teritorinė struktūra

Sudaryta pagal: *Lietuvos nacionalinis atlasas*, t. II, Vilnius: Petro ofsetas, 2015, p. 78.
Pastaba: A ir B raidėmis pažymėtose teritorijose dėl civilių gyventojų sudėties Lietuvos partizaninis judėjimas nevyko arba pasireiškė silpnai.

Išvados: XX a. patirtys, atsakant į XXI a. iššūkius

Istorinė analizė atskleidžia, kad Lietuva XX a. pirmojoje pusėje susidūrė su plačiu karinių grėsmių spektru, kai teko kariauti ne su kitų valstybių reguliariomis pajėgomis konvencinio karo sąlygomis. Prieš Lietuvą veikė ir *de jure* karinės pajėgos be valstybės, t. y. bermontininkai ir želigovskininkai. Be to, karo veiksmams permanentiškai buvo būdingas simetriškumas, t. y. Lietuva susidurdavo su gausesnėmis priešo pajėgomis. Geografinės ribos ir veiksmų kryptis taip pat išliko tos pačios ir yra aktualios. Taigi, šiame kontekste gali-

ma išvelgti partizaninių kariavimo metodų taikymo platumą – tai ir šaulių-partizanų ar spontaniškai susiorganizavusių piliečių ginkluoti būriai, ir karinės vadovybės tikslingai priešo užnugaryje palikti ar pasiūsti reguliariųjų pajėgų koviniai vienetai. Be to, tai – spontaniški lokalių bendruomenių veiksmai, atsakant į išorės grėsmes, ir planingas veikimas, kurį numatė ar net koordinuoja centrinė valdžia, karinė vadovybė, o jų visuma yra savotiškas *partizanizmas*¹³⁷ – partizaninių judėjimų ir partizaninių veikimo metodų taikymo visuma, reguliarių ir iregulierių vienetų simbiozė.

Planuojant Lietuvos gynybą, dera siekti visų lygių civilinės valdžios, reguliariųjų pajėgų ir sukarintų formuočių bei civilių gyventojų pastangų sinergijos, planavimo bei veikimo teritorinės decentralizacijos. Teritorinės pajėgos turi turėti vietos gyventojų paramą bei pagrindinį tikslą nepralaimėti. Bendrai karo sėkmė ir rezultatai priklauso nuo manevrinių reguliariųjų pajėgų, eventualių sąjungininkų sėkmės ir geopolitinės padėties regione. 1919–1923 m. ir 1941 m. teritorinės (partizaninius metodus taikančios) formuotės Lietuvoje veikė sėkmingai ir buvo pasiekti puikūs rezultatai, kai greta jų kariavo reguliariosios pajėgos. Tuo tarpu 1944–1953 m., nepaisant Lietuvos partizanų veikimo efektyvumo ir gebėjimo ilgai nepralaimėti subjektyviai, jie pergalės (atkovoti Lietuvos nepriklausomybę) negalėjo pasiekti ir nepasiekė, todėl ir XXI a. prioritetiškai svarstyti panašus modelis. Reguliariųjų pajėgų tikslas yra susitelkti, išlikti, apsaugoti aukščiausią politinę vadovybę, sulaukti sąjungininkų ir kontratakuoti. Teritorinių pajėgų – sąveikaujant su savivalda ir užsitikrinus visuomenės paramą, išlikti ir nepralaimėti, kad agresorius negalėtų konstatuoti savo pergalės ir valdžios viršenybės ir būtų priverstas reikšmingą dalį savo karinių pajėgų atitraukti iš karo veiksmų su Lietuvos ir jos sąjungininkų reguliariaisiais vienetais (manevrinėmis pajėgomis) tam, kad saugotų savo komunikacijas, išteklius ir štabus jau užimtoje Lietuvos teritorijoje.

Lygiagrečiai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teritorinė gynyba, taikant partizaninius metodus, neišvengiamai nulems, kad plati Lietuvos visuomenės dalis taps agresoriaus taikiniu, siekiant palaužti partizanų ir visos visuomenės valią priešintis. Istorinė patirtis byloja, kad visada išlieka rizika, kad dalis Lietuvos gyventojų bus linkę aktyviai kolaboruoti (ypač atskirtį bei nusivylimą

¹³⁷ Partizaninis karas, partizaninis pasipriešinimas, partizaniniai kariavimo (veikimo) metodai ir t. t. neretai turi labai skirtingą turinį. Viena vertus, tai gali būti spontaniškas vietos gyventojų judėjimas, pasipriešinimas ar saviorganizacija paremtas pasipriešinimas prieš persvarą turintį agresorių. Kita vertus, tai gali būti net reguliariųjų karinių pajėgų vienetų tikslingas veikimas (reidas, desantas), priešo užnugaryje taikant partizaninius veikimo metodus. Partizaniniai judėjimai ar veiksmai gali kilti ir spontaniškai, ir būti valstybiniu lygiu suplanuoti, suorganizuoti bei palaikomi. Taigi, tai yra labai platus veiklų spektras, todėl kiekvienu atveju svarbu apibrėžti objekto definiciją.

jaučiantieji), o dalis stengsis likti tik pasyviais stebėtojais. Greta to negalima nepastebėti, kad net sąmoningas apsisprendimas kolaboruoti (pvz., 1940 m. K. Bizausko ir A. Merkio atvejai) negarantuoja, kad ir priešas yra linkęs priimti kolaborantus, užtikrinti jų saugumą. Be to, tikėtina, kad jau dalies teritorijos okupacijos atveju agresorius gali pradėti vykdyti Lietuvos gyventojų mobilizaciją į savo karines formuotes. Tam tikrą išskirtinumą ir riziką gynybos planuotojams turėtų kelti Lietuvos regionai ir miestai, kuriuose kompaktiškai ir gausiai gyvena menkai į Lietuvos gyvenimą integruotos, atskirtyje atsidūrusios tautinės mažumos bei kitos socialinės grupės. Nesukūrus pilietinės visuomenės, kurioje absoliuti daugumą piliečių jaučiasi pilnaverčiai valstybės nariai ir jos kūrėjai, kur centrinė valdžia nepasitiki savo piliečiais ir, pvz., vengia leisti sukarintų organizacijų nariams turėti kovinius ginklus namuose, už krašto gynybą atsakingi asmenys neišvengiamai turi įsivardinti ir apsibrėžti, kuriomis Lietuvos visuomenės dalimis (tiek geografinė, tiek socioekonominė prasmėmis) prioritetiškai remiamasi, planuojant krašto ginkluotą gynybą.

XXI a., o ypač pastaraisiais metais, Lietuvoje kreipiamas dėmesys į piliečių motyvacijos priešintis išorės agresijai kėlimą, tačiau, priešingai nei tarpukariu, mažesnis dėmesys skiriamas kompetencijų formavimui – kada, kur, ką ir kaip daryti, kad pasipriešinimas duotų norimų rezultatų. XX a. ir XXI a. sąlygos Lietuvoje gerokai skiriasi, todėl ir XX a. pirmos pusės koncepcijų ar planų neįmanoma perkelti ir tiesiogiai pritaikyti „dabar“, galima atsižvelgti į kelis svarbius aspektus: a) vietinės civilinės valdžios (savivaldos) bei vietinių gyventojų lojalumo, paramos ir įsitraukimo į pasipriešinimą užtikrinimas; b) būtinas išankstinis pasipriešinimo dalyvių (ypač vadų) teorinis ir praktinis parengimas, detalių planų sudarymas; c) lemiamą vaidmenį vaidins taikos metu susidarę socialiniai tinklai ir gyventojų bendruomeniškumas; d) pasiruošimas tam, kad ginkluoto konflikto atveju ir ypač taikant partizaninio karo bei teritorinės gynybos metodus dalis visuomenės gali kolaboruoti arba atsiriti ir likti stebėtojais.